

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΤΜΗΜΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ»

Ακαδημαϊκό έτος 2023-2024

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Αγγελικής Πλεύρη (Α.Μ.: ΜΔΙ 2236)

Οι μαζικές παρακολουθήσεις στη νομολογία του Ευρωπαϊκού
Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαστηρίου της
Ευρωπαϊκής Ένωσης

Επιβλέπουσα:

Δρ. Παπανικολάου Αικατερίνα

Πειραιάς, Απρίλιος 2024

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗ ΤΟΥ ΑΠΟΡΡΗΤΟΥ ΚΑΤΟΧΥΡΩΝΕΤΑΙ ΤΟΣΟ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΟΣΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ.....	8
1.1 Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης	8
1.1.1 Άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ.....	8
1.1.2 Το καθεστώς των περιορισμών σύμφωνα με το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ.....	10
1.2 Διεθνές Δίκαιο	11
1.2.1 Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.....	11
1.2.2 Δικαίωμα προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΜΑΖΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	15
2.1 Ανάλυση των επιμέρους κριτηρίων του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ	16
2.1.1 Πρόβλεψη του περιορισμού στην εθνική νομοθεσία	16
2.1.2 Η εθνική νομοθεσία συνάδει με τα δικαιοκρατικά κριτήρια του «rule of law»	16
2.2 Η απαραίτητη προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής.....	22
2.3 Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ για τα καθεστάτα μαζικής παρακολούθησης.....	23
2.3.1 Η απόφαση <i>Glukhin v. Russia</i>	23
2.3.2 Η απόφαση <i>Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria</i>	26
2.3.3 Η απόφαση <i>Big Brother Watch and Others v. United Kingdom</i>	27
2.3.4 Η απόφαση <i>Centrum för rättvisa v. Sweden</i>	30
2.3.5 Η απόφαση <i>Roman Zakharov v. Russia</i>	33
2.3.6 Η απόφαση <i>Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and Others v. the Netherlands</i>	36

2.3.7 Η απόφαση <i>Liberty and Others v. United Kingdom</i>	41
2.3.8 Η απόφαση <i>Weber and Saravia v. Germany</i>	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΟΙ ΜΑΖΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ	45
3.1 Οδηγίες.....	45
3.1.1 Η Οδηγία 2002/58/ΕΚ (<i>e-Privacy Directive</i>).....	45
3.1.2 Η Οδηγία 2006/24/ΕΚ (<i>Data Retention Directive</i>)	46
3.2 Αποφάσεις του ΔΕΕ.....	48
3.2.1 Υπόθεση <i>H.K. κατά Prokuratuur</i> (ΔΕΕ C-746/18)	48
3.2.2 Απόφαση του ΔΕΕ <i>La Quadrature du Net and Others κατά Premier ministre and Others</i> (ΔΕΕ υπόθ. C-511/18, C-512/18 και C-520/18).....	50
3.2.3 Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις <i>Tele 2 Sverige AB & Secretary of State for the Home Department</i> (ΔΕΕ υπόθ. C-203/15 και C-698/15)	52
3.2.4 Υπόθεση <i>Digital Rights Ireland</i> (ΔΕΕ υπόθ. C-293/12 και C-594/12).....	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΕΔΔΑ) ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ (ΔΕΕ) ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΜΑΖΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙΣ	57
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	60
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	63

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην εξέταση της εξέλιξης της νομολογίας των δύο ανώτατων ευρωπαϊκών δικαστικών αρχών, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), στον τομέα των μαζικών παρακολουθήσεων. Αρχικά, παρουσιάζεται ο ορισμός των μαζικών παρακολουθήσεων και τα χαρακτηριστικά της έννοιας. Δεύτερον, στην πρώτη ενότητα αναλύονται οι διατάξεις του ΧΘΔΕΕ και της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνουν το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα των επικοινωνιών ως ειδική έκφραση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής στο ενωσιακό και το διεθνές δίκαιο αντίστοιχα.

Η δεύτερη ενότητα περιλαμβάνει την ανάλυση των κριτηρίων που εισάγει η διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ και τα οποία πρέπει να πληρούνται προκειμένου να θεωρηθεί νόμιμος ένας τέτοιος περιορισμός του δικαιώματος στην ελεύθερη επικοινωνία, όπως ερμηνεύεται από την πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ. Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται οι αποφάσεις του ΔΕΕ για τη γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση των μεταδεδομένων επικοινωνίας. Τέλος, παρέχεται μια συγκριτική επισκόπηση των αρχών που αναπτύχθηκαν στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ και αναλύονται οι ομοιότητες και οι διαφορές στο σκεπτικό τους.

ABSTRACT

This study aims to examine the development of the case law of the two highest European court authorities, the European Court of Human Rights (hereinafter: ECtHR) and the Court of Justice of the European Union (hereinafter: CJEU), in the field of mass surveillance. Firstly, a definition of mass surveillance and the characteristics of the concept are presented. Secondly, the first section analyses the provisions of the CFR and the ECHR which enshrine the right to privacy of communications as a specific expression of the right to respect for private and family life in EU and international law respectively.

The second section includes the analysis of the criteria introduced by the provision of Article 8 § 2 of the ECHR which must be met in order for such a restriction on the right to free communication to be considered lawful, as interpreted by the rich case law of the ECtHR in the third section the judgments of the CJEU on the general and non-discriminatory retention of communication metadata are presented. Finally, a comparative overview of the principles developed in the case law of the ECtHR and the CJEU is provided, the similarities and differences in their reasoning are analyzed.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μαζική παρακολούθηση αναφέρεται στην εκτεταμένη και συστηματική παρακολούθηση ατόμων ή ομάδων σε μεγάλη κλίμακα¹, η οποία συχνά διεξάγεται από κυβερνήσεις, υπηρεσίες πληροφοριών μυστικές υπηρεσίες ή εταιρείες ή άλλες οντότητες, χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Περιλαμβάνει τη συλλογή, ανάλυση και αποθήκευση πληροφοριών από διάφορες πηγές, όπως η ηλεκτρονική επικοινωνία, οι δραστηριότητες στο διαδίκτυο, οι τηλεφωνικές κλήσεις, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι δημόσιοι χώροι.

Η μαζική επιτήρηση καλύπτει ένα ευρύ φάσμα δεδομένων και δραστηριοτήτων, περιλαμβάνοντας ολόκληρους πληθυσμούς ή συγκεκριμένα δημογραφικά στοιχεία και όχι στοχεύοντας άτομα βάσει υποψίας. Οι τεχνολογίες επιτήρησης έχουν εξελιχθεί σημαντικά, επιτρέποντας την αυτοματοποιημένη και σε πραγματικό χρόνο παρακολούθηση ατόμων. Αυτό περιλαμβάνει τη χρήση κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης (CCTV), την αναγνώριση προσώπου, την εξόρυξη δεδομένων και άλλα εξελιγμένα εργαλεία.

Σε αντίθεση με τη στοχευμένη παρακολούθηση, που αποσκοπεί στη διακρίβωση τελεσθέντων εγκλημάτων, η μαζική επιτήρηση στην σύγχρονή της διάσταση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως προληπτικό μέτρο, που αποσκοπεί στην αποτροπή ή την πρόληψη μελλοντικών εγκλημάτων και απειλών για το κοινωνικό σύνολο². Η μαζική παρακολούθηση δικαιολογείται συχνά ως μέσο για την ενίσχυση της εθνικής ασφάλειας, την πρόληψη του εγκλήματος ή την παρακολούθηση πιθανών απειλών για τη δημόσια ασφάλεια. Οι υποστηρικτές της μαζικής παρακολούθησης συχνά υποστηρίζουν ότι μπορεί να βοηθήσει στην πρόληψη τρομοκρατικών επιθέσεων, στην καταπολέμηση του εγκλήματος και στην προστασία των πολιτών από απειλές.

Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα της μαζικής επιτήρησης στην επίτευξη αυτών των στόχων παραμένει αντικείμενο συζήτησης, με ορισμένες μελέτες να υποδηλώνουν ότι μπορεί να είναι λιγότερο αποτελεσματική από ό,τι ισχυρίζονται οι υποστηρικτές της, ενώ παράλληλα εγκυμονεί σημαντικούς κινδύνους για τις πολιτικές ελευθερίες. Εγείρονται ανησυχίες

¹ Vogiatzoglou P. (2019) 'Mass Surveillance, Predictive Policing and the Implementation of the CJEU and ECtHR Requirement of Objectivity'. *European Journal of Law and Technology*, Vol 10, Issue 1, 2019

² Στο ίδιο, σ. 4

σχετικά με την παραβίαση της ιδιωτικής ζωής, την κατάχρηση εξουσίας και το ενδεχόμενο αδικαιολόγητης κυβερνητικής παρέμβασης στη ζωή των ατόμων. Οι επικριτές υποστηρίζουν ότι μπορεί να παραβιάσει τα δικαιώματα των ατόμων στην ιδιωτική ζωή και την ελευθερία της έκφρασης, να δημιουργήσει ένα ψυχρό αποτέλεσμα στην ελευθερία του λόγου και να υπονομεύσει τις δημοκρατικές αρχές. Επιπλέον, υπάρχουν ανησυχίες σχετικά με το ενδεχόμενο διακρίσεων, κατάρτισης προφίλ και στοχοποίησης περιθωριοποιημένων κοινοτήτων.

Συνολικά, η μαζική παρακολούθηση εγείρει πολύπλοκα ηθικά, νομικά και κοινωνικά ζητήματα που σχετίζονται με τα δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής, τις πολιτικές ελευθερίες και την ισορροπία μεταξύ ασφάλειας και ατομικών ελευθεριών και απαιτούν προσεκτική εξέταση και εποπτεία για την εξισορρόπηση των αναγκών ασφαλείας με την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Οι επικριτές υποστηρίζουν ότι η ανεξέλεγκτη επιτήρηση μπορεί να οδηγήσει σε αναχαίτιση της ελευθερίας του λόγου και άλλων δημοκρατικών αξιών.

Κυβερνήσεις και οργανισμοί σε όλο τον κόσμο επιδίδονται σε μαζική επιτήρηση για διάφορους λόγους, αλλά οι ηθικές και νομικές επιπτώσεις εξακολουθούν να αποτελούν αντικείμενο συνεχούς συζήτησης και ελέγχου. Η ισορροπία μεταξύ ασφάλειας και ιδιωτικότητας παραμένει ένα λεπτό ζήτημα, με τις εξελισσόμενες τεχνολογίες και τα μεταβαλλόμενα κοινωνικά πρότυπα να επηρεάζουν την πορεία των πρακτικών επιτήρησης. Το θέμα της μαζικής παρακολούθησης έχει προκαλέσει σημαντική δημόσια συζήτηση και ακτιβισμό. Πολίτες, ομάδες υπεράσπισης και νομικοί εμπειρογνώμονες συχνά συζητούν και αμφισβητούν τις πρακτικές επιτήρησης, ζητώντας διαφάνεια, λογοδοσία και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι προκλήσεις που σχετίζονται με τη μαζική επιτήρηση αντιμετωπίζονται συχνά τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με τα δικαστήρια σε διαφορετικά επίπεδα να εξετάζουν διάφορες πτυχές της νομιμότητας, της αναλογικότητας και της τήρησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα, αρκετές από τις νομικές πράξεις που ρυθμίζουν καθεστώτα μαζικής παρακολούθησης σε εθνικό, ευρωπαϊκό ή διακρατικό επίπεδο υποβλήθηκαν σε έλεγχο

ενώπιον των ανώτατων υπερεθνικών δικαστηρίων της Ευρώπης, δηλαδή του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ³.

Αποτιμώντας τα ισχύοντα στο εθνικό κανονιστικό μας πλαίσιο, έχει ήδη επισημανθεί ο ικανοποιητικός βαθμός νομοτεχνικής επάρκειας παρά την ανάγκη για επικαιροποίηση και (εκ)συγχρονισμό των ισχυόντων πλέον της εικοσιπενταετίας. Πέραν ωστόσο, του κανονιστικού πλαισίου, ζητήματα υπάρχουν και ως προς την τηρούμενη διοικητική πρακτική. Τίποτε πιο κοινότοπο από τη διαπίστωση ότι η χρονοκαθυστέρηση, με την οποία οι διοικητικές δομές των δικαστικών και εισαγγελικών αρχών ενσωματώνουν τα τεχνολογικά δεδομένα της ηλεκτρονικής εποχής μας ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό, για την ανακολουθία και την ασθμαίνουσα ανταπόκριση της δικαιοσύνης στις ταχύτητες των νέων καιρών. Η αδυναμία ή κωλυσιεργία προς το παρόν, ως προς την υιοθέτηση ενιαίου, ηλεκτρονικού τύπου αρχείου, διαχειρίσιμου με ενιαία κριτήρια σε κοινή βάση δεδομένων, προσβάσιμη από τους έχοντες την αναγκαία εξουσιοδότηση, δυσχεραίνει ουσιωδώς την παραβολή των εθνικών δεδομένων προς τα κριτήρια του ΕΔΔΑ. Δεν αποκλείεται η πραγματικότητα αυτή να οφείλεται εν μέρει και στο γεγονός ότι η οργανωμένη κοινωνία των πολιτών δε διαθέτει προσώρας, τα ανταντακλαστικά εκείνα που θα επέτρεπαν τον εντοπισμό και την ανάδειξη των υπολειπόμενων πεδίων του εθνικού πλαισίου σε σχέση με τις εγγυήσεις της ΕΣΔΑ.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) έχει διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην αντιμετώπιση υποθέσεων που σχετίζονται με τη μαζική παρακολούθηση και την πιθανή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Το ΕΔΔΑ είναι ένα διεθνές δικαστήριο που εδρεύει στο Στρασβούργο της Γαλλίας και εκδικάζει υποθέσεις που αφορούν παραβιάσεις των πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων που ορίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Η ΕΣΔΑ εγγυάται θεμελιώδη δικαιώματα όπως το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή (άρθρο 8), το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 10) και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6), μεταξύ άλλων.

Σε αρκετές περιπτώσεις, άτομα ή οργανώσεις έχουν προσφύγει στο ΕΔΔΑ υποστηρίζοντας ότι οι πρακτικές μαζικής παρακολούθησης από ευρωπαϊκές κυβερνήσεις παραβιάζουν τα δικαιώματά τους βάσει της ΕΣΔΑ. Το δικαστήριο εξέτασε τις υποθέσεις αυτές για διάφορους

³ Vogiatzoglou P., ό.π., σ. 5

λόγους, μεταξύ άλλων κατά πόσον η παρακολούθηση ήταν νόμιμη, αναγκαία, αναλογική και υπόκειται σε επαρκείς εγγυήσεις.

Οι υποθέσεις αυτές καταδεικνύουν τον ρόλο του ΕΔΔΑ στον έλεγχο των πρακτικών μαζικής παρακολούθησης προκειμένου να διασφαλιστεί η συμμόρφωσή τους με τα πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ορίζονται στην ΕΣΔΑ. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου συμβάλλουν στην ανάπτυξη νομικών αρχών που διέπουν τη χρήση μέτρων παρακολούθησης από τα ευρωπαϊκά κράτη και υπογραμμίζουν τη σημασία ισχυρών εγγυήσεων και μηχανισμών εποπτείας για την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων στην ψηφιακή εποχή.

Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ υπογραμμίζουν τη σημασία της εξισορρόπησης των αναγκών εθνικής ασφάλειας με την προστασία των δικαιωμάτων ιδιωτικής ζωής των ατόμων. Οι αποφάσεις αυτές συμβάλλουν στην ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών σχετικά με το εύρος και τους περιορισμούς των δραστηριοτήτων παρακολούθησης, ώστε να διασφαλίζεται η συμμόρφωση με τις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Καθώς η τεχνολογία και οι πρακτικές επιτήρησης εξελίσσονται, το ΕΔΔΑ εξακολουθεί να αποτελεί βασικό φόρουμ για την αντιμετώπιση των αναδυόμενων προκλήσεων για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στο ευρωπαϊκό πλαίσιο.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έχει επίσης διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση ζητημάτων που σχετίζονται με τη μαζική παρακολούθηση εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Ενώ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) επικεντρώνεται στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το ΔΕΕ ερμηνεύει κυρίως το δίκαιο της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των κανονισμών για την προστασία των δεδομένων και της ιδιωτικής ζωής. Το ΔΕΕ είναι η δικαστική αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Το ΔΕΕ ερμηνεύει το δίκαιο της ΕΕ για να διασφαλίσει την ομοιόμορφη εφαρμογή του σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και έχει εξετάσει αρκετές υποθέσεις σχετικά με τη νομιμότητα και τη συμβατότητα των πρακτικών μαζικής παρακολούθησης με το δίκαιο της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένου του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι υποθέσεις αυτές καταδεικνύουν τον ρόλο του ΔΕΕ στη διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ψηφιακή εποχή και στη διασφάλιση ότι οι πρακτικές μαζικής παρακολούθησης συμμορφώνονται με το δίκαιο της ΕΕ και σέβονται τα δικαιώματα των ατόμων στην ιδιωτική ζωή και την προστασία των δεδομένων.

Οι αποφάσεις του ΔΕΕ έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη νομιμότητα των πρακτικών μαζικής παρακολούθησης που διεξάγουν τα κράτη μέλη της ΕΕ και στη συμμόρφωσή τους με τους κανονισμούς της ΕΕ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και των δεδομένων. Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου έχουν επιπτώσεις όχι μόνο για τα κράτη μέλη της ΕΕ, αλλά και για τις διεθνείς ροές δεδομένων και τα παγκόσμια πρότυπα προστασίας της ιδιωτικής ζωής.

Η έμφαση που δίνει το δικαστήριο στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή, είχε σημαντικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη της νομοθεσίας της ΕΕ για την προστασία των δεδομένων και την ιδιωτική ζωή.

Επομένως, μαζικές παρακολουθήσεις αναφέρονται συνήθως στη συλλογική παρακολούθηση ή παρακολούθηση μεγάλων ομάδων ανθρώπων, συχνά χωρίς τη συναίνεσή τους. Αυτό μπορεί να συμβαίνει με τη χρήση τεχνολογικών μέσων, όπως τηλεοπτικών καμερών, αισθητήρων, κοινωνικών μέσων ενημέρωσης, ή άλλων μεθόδων παρακολούθησης. Ο όρος "μαζικές παρακολουθήσεις" συχνά σχετίζεται με τις ανησυχίες για την παραβίαση της ιδιωτικής ζωής και την επίδραση στις ελευθερίες και τα δικαιώματα των ατόμων. Η τεχνολογική πρόοδος έχει αυξήσει τη δυνατότητα για τέτοιου είδους

παρακολούθηση, με ανησυχίες για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και τη διατήρηση της ελευθερίας και της ανωνυμίας των ατόμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΤΟΥ ΑΠΟΡΡΗΤΟΥ ΚΑΤΟΧΥΡΩΝΕΤΑΙ ΤΟΣΟ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΟΣΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Το απόρρητο των επικοινωνιών κατοχυρώνεται τόσο στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και στο διεθνές δίκαιο, δεδομένου ότι το δικαίωμα στην προστασία της επικοινωνίας και δη του απορρήτου αυτής συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την σωστή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

1.1 Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης

1.1.1 Άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ένα νομικά δεσμευτικό έγγραφο που περιέχει μια σειρά από αστικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Τα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη είναι η αξιοπρέπεια, οι ελευθερίες, η ισότητα, η αλληλεγγύη, τα δικαιώματα των πολιτών και η δικαιοσύνη. Ο ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνει δε την προστασία της ιδιωτικής ζωής στη διάταξη του άρθρου 7 και την προστασία των προσωπικών δεδομένων στη διάταξη του άρθρου 8. Το άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ⁴ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, το άσυλο της κατοικίας και το απόρρητο των επικοινωνιών⁵. Η προστασία της ιδιωτικής ζωής έγκειται στην αξίωση του ατόμου να απέχουν οι αρχές από πράξεις επέμβασης στον πυρήνα της ιδιωτικότητας και της εσωτερικής αυτονομίας και να εγγυώνται την προστασία των δικαιωμάτων έναντι παραβιάσεων τρίτων. Η προστασία των επικοινωνιών αποτελεί παράμετρο της προστατευόμενης από τη διάταξη ιδιωτικής ζωής⁶. Το δικαίωμα στο απόρρητο των

⁴ «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του».

⁵ Σαχπεκίδου, Ε. (2020) *Κατ' άρθρον ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 86

⁶ Στο ίδιο, σ. 86

επικοινωνιών προστατεύει τον εμπιστευτικό χαρακτήρα τους σε ένα ευρύ φάσμα καταστάσεων και μέσων, συμπεριλαμβανομένων των τηλεπικοινωνιών προσωπικής ή επαγγελματικής φύσης, επιστολών, τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, ηλεκτρονικών μηνυμάτων, της χρήσης του Διαδικτύου και των δεδομένων που αποθηκεύονται στον υπολογιστή.

Το άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ είναι αλληλένδετο με τη διάταξη του άρθρου 8 ΧΘΔΕΕ⁷. Στη διάταξη του άρθρου 8 ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνεται το δικαίωμα κάθε προσώπου στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν⁸. Στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα εμπίπτουν, μεταξύ άλλων, το ονοματεπώνυμο, η διεύθυνση κατοικίας, η διεύθυνση «IP», ο τηλεφωνικός αριθμός και τα λοιπά στοιχεία επικοινωνίας του ατόμου, το περιεχόμενο και τα δεδομένα κινήσεως οποιασδήποτε τηλεφωνικής ή διαδικτυακής του επικοινωνίας. Ως επεξεργασία νοείται κάθε πράξη ή σειρά πράξεων που πραγματοποιείται με ή χωρίς τη χρήση αυτοματοποιημένων μέσων, σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ή σε σύνολα δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως η συλλογή, η καταχώριση, η οργάνωση, η διάρθρωση, η αποθήκευση, η προσαρμογή ή η μεταβολή, η ανάκτηση, η αναζήτηση πληροφοριών, η χρήση, η κοινολόγηση με διαβίβαση, η διάδοση ή κάθε άλλη μορφή διάθεσης, η συσχέτιση ή ο συνδυασμός, ο περιορισμός, η διαγραφή ή η καταστροφή⁹.

Στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ βασίστηκαν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις διατάξεις των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ. Η διάταξη του άρθρου 7 έχει την ίδια κανονιστική εμβέλεια με την αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ¹⁰. Ως εκ τούτου μπορούν να επιβληθούν οι ίδιοι περιορισμοί με αυτούς που προβλέπονται στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

⁷ «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν. 2. Η επεξεργασία αυτών των δεδομένων πρέπει να γίνεται νομίμως, για καθορισμένους σκοπούς και με βάση τη συγκατάθεση του ενδιαφερομένου ή για άλλους θεμιτούς λόγους που προβλέπονται από το νόμο. Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στα συλλεγμένα δεδομένα που το αφορούν και να επιτυγχάνει τη διόρθωσή τους. 3. Ο σεβασμός των κανόνων αυτών υπόκειται στον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής»

⁸ Σαχπεκίδου, Ε. ό.π., σ. 103-104

⁹ Άρθρο 4 ΓΚΠΔ

¹⁰ Βλαχόπουλος, Σ. (2017) Θεμελιώδη δικαιώματα. Έκδοση 2η. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σ. 229-230

1.1.2 Το καθεστώς των περιορισμών σύμφωνα με το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ

Στο άρθρο 52 ΧΘΔΕΕ θεσπίζονται κανόνες για την ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών που κατοχυρώνονται στο ΧΘΔΕΕ. Στην διάταξη της παραγράφου 1¹¹ γίνεται αναφορά το καθεστώς των περιορισμών. Το συγκεκριμένο άρθρο επιτρέπει την επιβολή περιορισμών, εφόσον αυτοί προβλέπονται από τον νόμο, στον οποίο περιλαμβάνεται κάθε διάταξη κανονιστικού χαρακτήρα, ανεξαρτήτως της μορφής της¹²

Επιπροσθέτως, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται, μόνον «εφόσον ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων». Οι στόχοι που επικαλούνται η Ένωση ή τα κράτη-μέλη για την επιβολή περιορισμών σε θεμελιώδη δικαιώματα, πρέπει να είναι θεμιτοί, ενώ η επιδίωξή τους να είναι «πραγματική», με «συνέπεια και συστημικότητα»¹³. Το Δικαστήριο ερμηνεύει ευρέως την έννοια του γενικού συμφέροντος και στο πλαίσιο αυτό ένας στόχος γενικού συμφέροντος δύναται να απορρέει από κανόνες όχι μόνο του πρωτογενούς αλλά και του παράγωγου ευρωπαϊκού δικαίου ή του εθνικού δικαίου, με την προϋπόθεση οι τελευταίοι να μην αντίκεινται σε γενικό συμφέρον που πηγάζει από κανόνα του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου.

Περαιτέρω, ο πυρήνας του δικαιώματος πρέπει να αποτελεί αντικείμενο σεβασμού για κάθε επιβαλλόμενο περιορισμό¹⁴. Δεν πρέπει ο εν λόγω περιορισμός δηλαδή, να συνιστά, ενόψει του επιδιωκόμενου σκοπού, υπέρμετρη και αφόρητη επέμβαση που θίγει την ίδια την ουσία των δικαιωμάτων αυτών. Για την νόμιμη επιβολή περιορισμών στα θεμελιώδη δικαιώματα κρίνεται απαραίτητη η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας. Συγκεκριμένα ο επιβληθείς

¹¹ «Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων»

¹² Περάκης, Μ. (2015) Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σ. 166

¹³ Περάκης, Μ. ό.π., σ. 169

¹⁴ Βλ. άρθρο 52 § 1 εδάφιο α' ΧΘΔΕΕ

περιορισμός θα πρέπει να είναι κατάλληλος για την εξυπηρέτηση του επιδιωκόμενου σκοπού, αναγκαίος για την εξυπηρέτηση του σκοπού και να μην επιβάλει υπέρμετρη επιβάρυνση ενός εννόμου αγαθού¹⁵.

1.2 Διεθνές Δίκαιο

1.2.1 Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ

Η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», υπεγράφη από το Συμβούλιο της Ευρώπης στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Σεπτεμβρίου 1953. Σε αυτή την διεθνή συνθήκη κατοχυρώνονται ορισμένα από τα δικαιώματα και ελευθερίες που περιλαμβάνονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αυτά είναι ιδίως το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, την ελευθερία της έκφρασης, την ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας, το δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιοκτησίας καθώς και την απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής ποινής και μεταχείρισης, της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας, της αυθαίρετης και παράνομης κράτησης και των διακρίσεων στην απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζει. Η ΕΣΔΑ είναι δεσμευτική για τα 47 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και έχει σχεδιαστεί για να εξασφαλίσει ένα ελάχιστο κοινό επίπεδο προστασίας.

Το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ¹⁶ προστατεύει τέσσερα έννομα συμφέροντα με κοινό παρονομαστή την προστασία της ιδιωτικής σφαιράς: την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, την κατοικία και την

¹⁵ Περάκης, Μ. ό.π., σ. 170

¹⁶ «1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.

2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξη επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αύτη προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων»

αλληλογραφία¹⁷, αποτελώντας μία από τις πλέον πολύμορφες εγγυήσεις που περιλαμβάνονται στη Σύμβαση. Η έννοια της ιδιωτικής ζωής περιλαμβάνει μια σφαίρα προσωπικής αυτονομίας εντός της οποίας ο καθένας μπορεί να αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να εγκαθιδρύσει σχέσεις με τον έξω κόσμο.

Στην πρώτη παράγραφο της διάταξης ορίζεται το προστατευόμενο δικαίωμα¹⁸. Φορείς του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα¹⁹. Λαμβανομένου υπόψη ότι ο πρωταρχικός σκοπός της διάταξης του άρθρου 8 είναι η προστασία έναντι αυθαίρετων επεμβάσεων των κρατικών αρχών στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, την κατοικία και την αλληλογραφία²⁰, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή είναι κατά κύριο λόγο ένα αμυντικό δικαίωμα. Συγκεκριμένα χαράσσει μια κλασσική αρνητική υποχρέωση²¹, δηλαδή την υποχρέωση των κρατών μερών της ΕΣΔΑ να απέχουν από οποιαδήποτε επέμβαση στα προστατευόμενα από τη διάταξη έννομα συμφέροντα.

Σκοπός του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας είναι η προστασία της εμπιστευτικότητας της επικοινωνίας σε ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών καταστάσεων²². Το ΕΔΔΑ περιγράφει την έννοια της προστατευόμενης αλληλογραφίας ως κάθε διαβίβαση ή ανταλλαγή στις οποίες εμπλέκεται το άτομο για τους σκοπούς της επικοινωνίας. Η έννοια της αλληλογραφίας προσδιορίζεται διασταλτικά από τη νομολογία του Δικαστηρίου²³ Κατά συνέπεια, μολονότι δεν περιλαμβάνονται ρητά στη γραμματική διατύπωση της διάταξης,

¹⁷ Ακτύπης Σ., Βογιατζής Π., Καραβίας Μ., Καστανάς Η., Κωστοπούλου Μ., Μίχα Ε., Μπολάνη Λ., Σανσονέτης Ν., Σταυρινάκη Τ., Τρεκλή Σ. και Τσίρλη Μ. (2017) *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σ. 370

¹⁸ Ακτύπης, Σ. κ.ά, *ό.π.*, σ. 370

¹⁹ Σαρμάς Ι., Κοντιάδης Ξ. και Ανθόπουλος Χ. (2021) *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ, σ. 427

²⁰ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence. Στρασβούργο: EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, σ. 8. Διαθέσιμο στο:

https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024]

²¹ Σαρμάς, Ι. κ.ά. *ό.π.*, σ. 428

²² EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, *ό.π.*, σ. 123

²³ Σαρμάς, Ι. κ.ά., *ό.π.*, σ. 511

εμπίπτουν στην προστατευόμενη από το άρθρο 8 έννοια της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας, κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, οι επιστολές ιδιωτικής ή επαγγελματικής φύσεως, τα τηλεγραφήματα, μηνύματα μέσω βομβητή, οι ιδιωτικές ραδιοεκπομπές, δέματα κατασχεθέντα από υπαλλήλους τελωνείων, καθώς επίσης οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις και οι σχετικές με αυτές πληροφορίες, τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, η χρήση των επιφυών υπηρεσιών επικοινωνιών, η πλοήγηση στο Διαδίκτυο και τα δεδομένα που αποθηκεύονται στον διακομιστή ενός υπολογιστή, συμπεριλαμβανομένων των σκληρών δίσκων, ή των δισκετών, σε ένα έξυπνο τηλέφωνο ή φορητό υπολογιστή²⁴.

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 8 προβλέπει το δικαίωμα σεβασμού της «ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και της αλληλογραφίας του ατόμου», με την επιφύλαξη ορισμένων περιορισμών που είναι «σύμφωνοι με το νόμο» και «αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία». Όσον αφορά την εφαρμογή της διάταξης αυτής απαραίτητη προϋπόθεση είναι ύπαρξη και αποτελεσματική απόλαυση ορισμένου δικαιώματος και έπειτα η επέμβαση των κρατικών αρχών στο δικαίωμα αυτό. Η επέμβαση αυτή πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο, να επιδιώκει νόμιμο σκοπό, όπως αυτοί απαριθμούνται περιοριστικά στη διάταξη, και να είναι αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία²⁵.

1.2.2 Δικαίωμα προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ιδρύθηκε το 1959 με σκοπό να συστηματοποιήσει την εξέταση προσφυγών που αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα κατά των κρατών μελών βάσει της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Εδρεύει στο Στρασβούργο και συγκροτείται από αριθμό δικαστών ίσο με τον αριθμό των κρατών – μελών της Σύμβασης. Αποτελείται από περισσότερους από 40 δικαστές που εκλέγονται για μη ανανεώσιμες θητείες εννέα ετών. Συνολικά, το Δικαστήριο αποτελείται από 5 τμήματα, όπου το καθένα έχει έναν πρόεδρο, έναν αντιπρόεδρο και επτά δικαστές.

²⁴ Παπανικολάου, Α. (2020) 'Περιορισμοί στο δικαίωμα της ελεύθερης, απόρρητης επικοινωνίας: επίκαιρες σκέψεις για ένα διαχρονικό δίλημμα', [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/2020-07-papanikolaou-aporito-epikinonias/> [τελευταία πρόσβαση 16 Ιανουαρίου 2024] και EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, ό.π., σ. 123

²⁵ Βλ. Ακτύπης Σ. κ.ά, ό.π., σ. 413

Το ΕΔΔΑ εξετάζοντας τις ατομικές ή διακρατικές προσφυγές που κατατίθενται ενώπιον του σχετικά με τις παραβιάσεις της ΕΣΔΑ, διασφαλίζει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη τηρούν τις υποχρεώσεις τους, ενώ καταδικάζει τα Κράτη που δεν ανταποκρίνονται σε αυτές. Με τη νομολογία του, το Δικαστήριο έχει μετατρέψει τη Σύμβαση σε ένα ζωντανό εργαλείο και έτσι, έχει διευρύνει την έννοια των προστατευόμενων δικαιωμάτων και έχει επιτρέψει την εφαρμογή τους σε περιπτώσεις που δεν ήταν προβλέψιμες την εποχή που υιοθετήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΜΑΖΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζοντας τον κίνδυνο που ελλοχεύει από την αυθαίρετη χρήση του εργαλείου των μαζικών παρακολουθήσεων, προέβη σε ερμηνεία των κριτηρίων που εισάγει η διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ και τα οποία πρέπει να πληρούνται για να θεωρηθεί νόμιμος τούτος ο περιορισμός στο δικαίωμα της απόρρητης, ελεύθερης επικοινωνίας²⁶. Ερμηνεύοντας το δικαστήριο τα κριτήρια που εισάγει το άρθρο 8 παρ. 2 και τα οποία πρέπει να πληρούνται για να θεωρηθεί νόμιμος ο περιορισμός στο δικαίωμα της απόρρητης, ελεύθερης επικοινωνίας, τα κατηγοριοποιεί σε αδρές γραμμές, ως ακολούθως: αρχικά, πρέπει ο περιορισμός να προβλέπεται στον νόμο · να ερείδεται δηλαδή, σε κανόνες δικαίου (“basis in the domestic law”: ό,τι περιλαμβάνεται στις πηγές του δικαίου, κατά την εγχώρια τάξη). Επιπροσθέτως, το δικαστήριο εξετάζει σειρά παραμέτρων που συναρτώνται με την ποιότητα του κανονιστικού πλαισίου, υπό την έννοια του rule of law - ενδεικτικά: συμβατότητα με τις αρχές του κράτους δικαίου, ευχερής προσβασιμότητα και προβλεψιμότητα του κανόνα δικαίου, όπως επίσης και ένα πλέγμα ελάχιστων αναγκαίων εγγυήσεων που αφορούν μεταξύ άλλων, τον κύκλο των πληττόμενων υποκειμένων, τη φύση της παραβατικής συμπεριφοράς, τις εύλογες υπόνοιες, την ορισμένη διάρκεια του μέτρου, την εποπτεία της διαδικασίας εκ μέρους ανεξάρτητου οργάνου, την υποχρέωση ενημέρωσης του παρακολουθούμενου υποκειμένου. Όλα δε, τα προηγούμενα τελούν υπό την αίρεση του αναγκαίου μέτρου, όπως αυτό προσδιορίζεται από τα συγκεκριμένα της δημοκρατικής κοινωνίας, σε αναφορά δηλαδή με σκοπούς αφορώντες την εθνική ή δημόσια ασφάλεια, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπιση της τάξης, την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας, της ηθικής, καθώς επίσης και την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων²⁷.

²⁶ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 7

²⁷ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 8

2.1 Ανάλυση των επιμέρους κριτηρίων του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ

2.1.1 Πρόβλεψη του περιορισμού στην εθνική νομοθεσία

Η πρώτη προϋπόθεση που απορρέει από τη διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ είναι κάθε επέμβαση στην ιδιωτική ζωή να ερείδεται σε εθνικό νόμο. Η έννοια του «νόμου» περιλαμβάνει τόσο το γραπτό όσο και το άγραφο δίκαιο και καταλαμβάνει τόσο τις χώρες με ηπειρωτικό δικαιοσύστημα, όσο και τις χώρες του «*common law*»²⁸, στις οποίες υιοθετείται η άποψη ότι όλα επιτρέπονται εκτός αν απαγορεύονται.

2.1.2 Η εθνική νομοθεσία συνάδει με τα δικαιοκρατικά κριτήρια του «*rule of law*»

Ο εθνικός νόμος απαιτείται να είναι προσβάσιμος από το υποκείμενο στο οποίο αφορά και προβλέψιμος και να εγγυάται επαρκή προστασία έναντι καταχρηστικής επέμβασης στα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη διάταξη του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, δηλαδή απαιτείται η σχετική ρύθμιση άρσης του απορρήτου της επικοινωνίας να παρουσιάζει ορισμένη ποιότητα, η οποία επιβάλλεται από την αρχή του κράτους δικαίου.

Ο νόμος απαιτείται να είναι επαρκώς προσβάσιμος, για την ακρίβεια να έχει ψηφιστεί, να έχει δημοσιευτεί και να είναι δημοσίως διαθέσιμος, υπό την έννοια ότι παρέχεται δωρεάν στο σύνολο των πολιτών ευχερής πρόσβαση στο κείμενο του.

Περαιτέρω, ο νόμος πρέπει να είναι επαρκώς προβλέψιμος ως προς τις έννομες συνέπειες του έτσι ώστε το ενδιαφερόμενο υποκείμενο να είναι σε θέση να προβλέψει τις επιπτώσεις των πράξεών του. Στο πλαίσιο των μυστικών παρακολουθήσεων η προβλεψιμότητα δεν μπορεί εν προκειμένω να σημαίνει ότι κάθε άτομο πρέπει να είναι σε θέση να γνωρίζει ότι οι επικοινωνίες του θα παρακολουθηθούν από τις αρχές ώστε να προσαρμόσει κατάλληλα τη συμπεριφορά του αλλά αντιθέτως ότι τα υποκείμενα απαιτείται να μπορούν να προβλέπουν σε εύλογο βαθμό ότι εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του νόμου. Επίσης, ο εθνικός νόμος, πρέπει να είναι επαρκώς σαφής ώστε να παρέχει στους πολίτες επαρκείς ενδείξεις σχετικά με τις περιστάσεις και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι δημόσιες αρχές

²⁸ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, ό.π., σ. 125

είναι εξουσιοδοτημένες να προσφύγουν σε μυστικά μέτρα παρακολούθησης²⁹, καθώς πρόκειται για σοβαρή επέμβαση σε θεμελιώδες δικαίωμα.

Κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, οι ελάχιστες εγγυήσεις που πρέπει να ορίζονται στην εθνική νομοθεσία προς αποτροπή των καταχρήσεων εξουσίας, είναι οι ακόλουθες: (α) η φύση των απειλών που μπορεί να οδηγήσουν σε μια διαδικασία μυστικής παρακολούθησης, (β) ο καθορισμός του κύκλου των υποκειμένων των οποίων η επικοινωνία ενδέχεται να παρακολουθηθεί, (γ) η ορισμένη διάρκεια του μέτρου, (δ) η διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για την εξέταση, χρήση και αποθήκευση των δεδομένων που λαμβάνονται από τις ενέργειες αυτές, (ε) τα προληπτικά μέτρα που πρέπει να λαμβάνονται κατά τη διαβίβαση και κοινοποίηση των δεδομένων αυτών σε τρίτα μέρη και (στ) τις περιστάσεις υπό τις οποίες τα δεδομένα που αφορούν το περιεχόμενο της συνομιλίας μπορούν ή πρέπει να διαγραφούν ή να καταστραφούν.

Η φύση των απειλών για την διερεύνηση των οποίων ενδέχεται να δοθεί εντολή παρακολούθησης πρέπει να καθορίζεται με σαφήνεια από την εθνική νομοθεσία, ενώ δεν κρίνεται απαραίτητη η εξαντλητική και ονομαστική απαρίθμηση των συγκεκριμένων αδικημάτων που μπορούν να οδηγήσουν σε υποκλοπή. Όταν λαμβάνει χώρα άρση του απορρήτου των επικοινωνιών για λόγους εθνικής ασφάλειας, η κατοχύρωση του δικαιώματος στο άρθρο 8 φαίνεται να τίθεται περισσότερο σε διακινδύνευση, καθώς οι απειλές σε βάρος της εθνικής ασφάλειας είναι εξ' ορισμού απρόβλεπτες και δυσχερώς προσδιορίσιμες εκ των προτέρων.

Κατά το ΕΔΔΑ οι κατηγορίες των προσώπων των οποίων οι επικοινωνίες ενδέχεται να παρακολουθηθούν πρέπει να καθορίζονται ρητώς. Η αίτηση και η άδεια για άρση του απορρήτου απαιτείται να προσδιορίζουν σαφώς ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, του οποίου οι επικοινωνίες πρόκειται να τεθούν υπό παρακολούθηση με την αναφορά ονοματεπώνυμου, διευθύνσεων, αριθμού τηλεφώνου ή άλλων σχετικών πληροφοριών ταυτοποίησης. Συγκεκριμένα στην απόφασή του *Szabó and Vissy v. Hungary*, το ΕΔΔΑ επέμεινε περισσότερο στην ανάγκη προσδιορισμού των παρακολουθούμενων υποκειμένων και συγκεκριμένης διασύνδεσής τους με την πρόληψη της τρομοκρατικής απειλής εκτιμώντας ότι οι

²⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* § 229

γενικόλογες αναφορές σε δυσχερώς ταυτοποιούμενες κατηγορίες προσώπων δεν πληρούν τα κριτήρια των νόμιμων περιορισμών της ΕΣΔΑ.

Ο εθνικός νόμος πρέπει να προβλέπει ορισμένη χρονική διάρκεια της πιθανής χρήσης κρυφών μέσων παρακολούθησης, η οποία συνιστά κατά το ΕΔΔΑ *sine qua non* κάθε νόμιμης τηλεφωνικής παρακολούθησης που γίνεται για λόγους αναγόμενους στην προστασία της εθνικής ασφάλειας. Το δικαστήριο έχει καταγγώσει παραβίαση του δικαιώματος, όπου το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο δε θέτει απώτατα χρονικά όρια ως προς τη διάρκεια του μέτρου παρακολούθησης επισημαίνοντας μάλιστα ότι η αναγραφή αυτή πρέπει να είναι ρητή και σαφής.

Η διαδικασία που ακολουθείται για την εξέταση, χρήση και αποθήκευση, την κοινοποίηση σε τρίτους και καταστροφή των δεδομένων που προέκυψαν από την παρακολούθηση πρέπει να προβλέπεται με επαρκή σαφήνεια από το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο. Κατά το ΕΔΔΑ η πρόβλεψη ενός εύλογου χρονικού διαστήματος αποθήκευσης των σχετικών με την υπόθεση δεδομένων³⁰ θεωρείται συμβατή με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Αντίθετα, τα δεδομένα που δεν έχουν σχέση με τον σκοπό για τον οποίο αποκτήθηκαν ³¹απαιτείται να καταστρέφονται άμεσα.

Μια από τις εγγυήσεις που προβλέπει η εθνική νομοθεσία για τη διενέργεια μυστικών παρακολουθήσεων είναι η έκδοση προηγούμενης δικαστικής άδειας. Σύμφωνα με την υπόθεση *Roman Zakharov v. Russia* η άδεια θα πρέπει να είναι σαφής και λεπτομερής³², να προσδιορίζεται σαφώς ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, του οποίου οι επικοινωνίες πρόκειται να τεθούν υπό παρακολούθηση ή ένα ενιαίο σύνολο χώρων στους οποίους διατάσσεται η άρση με την αναφορά ονοματεπώνυμου, διευθύνσεων, αριθμού τηλεφώνου ή άλλων σχετικών πληροφοριών³³, καθώς και τους επιτακτικούς λόγους που δικαιολογούν ένα τέτοιο

³⁰ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 255

³¹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 255

³² Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 531

³³ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 264

παρεμβατικό μέτρο³⁴. Η δικαστική αρχή³⁵ χορηγεί συνήθως την αδειοδότηση της παρακολούθησης καθώς πρόκειται για μια αμερόληπτη και ανεξάρτητη αρχή.

Διαδικασίες ελέγχου και εποπτείας των επιχειρήσεων μυστικών παρακολουθήσεων³⁶ κρίνεται απαραίτητο να προβλέπονται από το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο. Η εποπτεία των επιχειρήσεων μυστικών παρακολουθήσεων λαμβάνει χώρα σε τρία στάδια: όταν διατάσσεται η παρακολούθηση για πρώτη φορά, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής ή μετά το πέρας αυτής³⁷ και ανατίθεται σε ανεξάρτητο όργανο. Το όργανο αυτό έχει την εξουσία να ασκεί συνεχή και αποτελεσματικό έλεγχο αφού αξιολογήσει δεόντως και ορθά την πραγματική βάση του αιτήματος άρσης του απορρήτου³⁸. Στην απόφαση *Szabó and Vissy v. Hungary* το Δικαστήριο αποφάνθηκε ρητά ότι ο εποπτικός έλεγχος είναι επιθυμητό να ανατίθεται σε έναν δικαστή με ειδικές γνώσεις³⁹, καθώς ο δικαστικός έλεγχος προσφέρει τις καλύτερες εγγυήσεις ανεξαρτησίας, αμεροληψίας και ορθής διαδικασίας⁴⁰. Αντίθετα, η εποπτεία από μη δικαστικά όργανα μπορεί να είναι σύμφωνη με την ΕΣΔΑ, με την προϋπόθεση ότι το εποπτικό όργανο είναι ανεξάρτητο από τις αρχές που διεξάγουν την παρακολούθηση και διαθέτει επαρκείς εξουσίες και αρμοδιότητες για την άσκηση αποτελεσματικής και συνεχούς εποπτείας⁴¹.

³⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, *ό.π.*, σ. 141

³⁵ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 77

³⁶ Laudrain, A. (2019) SMART-CITY TECHNOLOGIES, GOVERNMENT SURVEILLANCE & PRIVACY: Assessing the potential for chilling effects and existing safeguards in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Leiden Law School, Grotius Centre for International Legal Studies, σ. 17. Διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3437216> [τελευταία πρόσβαση 14/1/2024]

³⁷ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, *ό.π.*, σ. 145

³⁸ Laudrain, A., *ό.π.*, σ. 17

³⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 77

⁴⁰ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, *ό.π.*, σ. 145

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 147

Το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο πρέπει ακόμη να προβλέπει την υποχρέωση ενημέρωσης του υποκειμένου ως εγγύηση κατά της κατάχρησης εξουσίας. Κατόπιν σχετικού αιτήματός των ενδιαφερόμενων προσώπων και σύμφωνης γνώμης αμερόληπτης αρχής, η σχετική ενημέρωση πρέπει να παρέχεται στα εν λόγω πρόσωπα ⁴², με την προϋπόθεση ότι δεν διακυβεύεται ο σκοπός για τον οποίο επιβλήθηκε ο περιορισμός. Μάλιστα η πρόβλεψη της δυνατότητας άσκησης ενδίκου μέσου ενώπιον ανεξάρτητου οργάνου αποτελεί εγγύηση ισοδύναμη με την υποχρέωση ενημέρωσης του υποκειμένου. Κατά την απόφασή του *Ekimdzhev and Others v. Bulgaria* διαπιστώνεται ότι προβλέπεται το δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου μόνον επί παράνομης παρακολούθησης, και υπενθυμίζεται ότι η εν λόγω ενημέρωση πρέπει να παρέχεται σε κάθε περίπτωση, εφόσον δεν θέτει σε κίνδυνο μια εν εξελίξει έρευνα και αποτελεί προϋπόθεση για την υποβολή αιτήματος θεραπείας, για παράδειγμα στη Βουλγαρία είναι απαραίτητη για την υποβολή αιτήσεων αποζημίωσης⁴³. Τέλος, το δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την αποτελεσματικότητα των ενδίκων μέσων ενώπιον των δικαστηρίων, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα προσφυγής ενώπιον των δικαστηρίων και αμφισβήτησης αναδρομικά των εν λόγω μέτρων και δη της αιτιολογίας της απόφασης βάσει της οποίας επιβλήθηκαν.

Η νομιμότητα του σκοπού της επέμβασης

Η επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας πρέπει να επιδιώκει νόμιμο σκοπό⁴⁴. Η έλλειψη νομιμότητας του σκοπού οδηγεί στην παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Στη διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ⁴⁵ απαριθμούνται οι λόγοι για τους οποίους επιτρέπεται στο κράτος να επέμβει στο ως άνω δικαίωμα, ήτοι η εθνική και η δημόσια ασφάλεια, η οικονομική ευημερία της χώρας, η προάσπιση της τάξης και η πρόληψη ποινικών παραβάσεων, η προστασία της υγείας ή της ηθικής και η προστασία των

⁴² EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, ό.π., σ. 147

⁴³ Dimitrova D. (2022) 'Ekimdzhev and Others v. Bulgaria: Secret Surveillance and Electronic Communications Surveillance Only with Adequate Safeguards, or Nothing New Under the Sun'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2022/03/02/ekimdzhev-and-others-v-bulgaria-nothing-new-under-the-sun/> [τελευταία πρόσβαση 10 Φεβρουαρίου 2024]

⁴⁴ Βλ. άρθρο 8 § 2 ΕΣΔΑ

⁴⁵ Ακτύπης Σ. κ.ά., ό.π., σ. 418

δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων. Η λήψη μέτρων μαζικής παρακολούθησης δικαιολογείται στην περίπτωση της εθνικής ασφάλειας η οποία εκλαμβάνεται από πολλά κράτη ως νόμιμος σκοπός. Η εθνική ασφάλεια ως η πιο ευαίσθητη ίσως από τις εκφάνσεις του δημοσίου συμφέροντος, δημιουργεί εξ' ορισμού ζητήματα ταυτοτικού προσδιορισμού και εξειδίκευσης. Δεδομένου ότι στον πυρήνα της αόριστης αυτής νομικής έννοιας συναποτίθενται πραγματολογικά δεδομένα υψηλής διαβάθμισης σε σχέση με την εμπιστευτικότητά τους, είναι περίπου βέβαιο ότι η επίκληση της εθνικής ασφάλειας ως λόγου περιοριστικού ενός δικαιώματος – του επικοινωνιακού απορρήτου ή άλλου – δε συνοδεύεται - και δε μπορεί να συνοδεύεται - από παράθεση του συνόλου αποδεικτικού υλικού⁴⁶.

Η αναγκαιότητα της επέμβασης σε μία δημοκρατική κοινωνία

Η αναγκαιότητα της επέμβασης σε μια δημοκρατική κοινωνία αποτελεί την τελευταία προϋπόθεση προκειμένου να θεωρηθεί δικαιολογημένη η επέμβαση αυτή στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας κατά το άρθρο 8 § 2 της ΕΣΔΑ. Κατά το ΕΔΔΑ το επίθετο αναγκαίος προϋποθέτει την ύπαρξη μίας πειστικής κοινωνικής ανάγκης για την κρινόμενη επέμβαση⁴⁷. Για να εξεταστεί κατά πόσο αναγκαία είναι μία επέμβαση θεωρείται απαραίτητος ο έλεγχος τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, σύμφωνα με την οποία απαιτείται να υφίσταται μία εύλογη σχέση μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και των μέσων που μετέρχονται οι αρχές για την επίτευξή του⁴⁸. Το βάρος απόδειξης της αναγκαιότητας της επέμβασης σε μία δημοκρατική κοινωνία φέρει το εναγόμενο Κράτος. Η αναγκαιότητα της επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας εξισορροπεί τα αντιτιθέμενα συμφέροντα ανάμεσα στην προστασία του ατομικού δικαιώματος και την αναγκαιότητα προστασίας της δημοκρατικής κοινωνίας στο σύνολό της. Το ΕΔΔΑ στην απόφαση, *Klass and Others v. Germany* αναγνώρισε ότι οι εξελιγμένες μορφές κατασκοπίας και τρομοκρατίας απειλούν σοβαρά τις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες ώστε το κράτος προκειμένου να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις απειλές αυτές, να είναι σε θέση να αναλαμβάνει τη μυστική παρακολούθηση των ανατρεπτικών στοιχείων που δρουν εντός της

⁴⁶ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 9

⁴⁷ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence, ό.π., σ. 13

⁴⁸ Ακτύπης Σ. κ.ά., ό.π., σ. 419

δικαιοδοσίας του⁴⁹. Ως εκ τούτου, προκειμένου να επιτευχθεί ο νόμιμος σκοπός που επιδιώκεται αναγνωρίζεται στις εθνικές αρχές ένα περιθώριο εκτίμησης ως προς τα μέσα που θα επιλεγθούν⁵⁰.

2.2 Η απαραίτητη προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής

Σύμφωνα με το άρθρο 34 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ μπορεί να εκδικάζει προσφυγές που υποβάλλονται από κάθε φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων, που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης οποιουδήποτε δικαιώματος, που κατοχυρώνεται στη Σύμβαση ή τα Πρωτόκολλά της, από οποιοδήποτε συμβαλλόμενο κράτος. Για να κριθεί παραδεκτή η προσφυγή πρέπει να στρέφεται απαραίτητα κατά ενός ή περισσότερων Κρατών που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση, ενώ όταν στρέφεται κατά τρίτου Κράτους ή ιδιώτη, κρίνεται απαράδεκτη. Η εξάντληση των ενδίκων μέσων που προβλέπει το εθνικό δίκαιο και η άσκηση της προσφυγής εντός προθεσμίας έξι μηνών από την ημερομηνία της τελεσιδικίας της εσωτερικής απόφασης είναι επίσης προϋπόθεση παραδεκτού της προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ⁵¹. Ο προσφεύγων πρέπει να αποδείξει ότι κατέστη προσωπικά και άμεσα θύμα παραβίασης της ΕΣΔΑ και θα πρέπει να έχει υποστεί σημαντική βλάβη. Κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με την απόδοση της ιδιότητας του θύματος παραβίασης του δικαιώματος στο σεβασμό της αλληλογραφίας⁵² πρόσωπο μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις να ισχυριστεί ότι είναι θύμα παραβίασης λόγω της απλής ύπαρξης νομοθετικού πλαισίου που επιτρέπει τη λήψη μυστικών μέτρων παρακολούθησης, μη συμβατού προς τα κριτήρια της Σύμβασης. Προκειμένου να θεμελιωθεί η ιδιότητα του προσφεύγοντος στο πρόσωπό του δεν χρειάζεται να ισχυριστεί ότι τα μέτρα αυτά εφαρμόστηκαν πράγματι σε βάρος του. Στην υπόθεση *Klass and Others κατά Γερμανίας* κρίθηκε ότι από την ίδια την ύπαρξη της επίμαχης νομοθεσίας ελλοχεύει ο κίνδυνος υποκλοπής της αλληλογραφίας για όσα πρόσωπα μπορούν να υπαχθούν σε αυτήν και

⁴⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Klass and Others v. Germany*, § 48

⁵⁰ Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 529

⁵¹ Άρθρο 35 § 1 ΕΣΔΑ

⁵² Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 31

ως εκ τούτου, οι προσφεύγοντες απέκτησαν την ιδιότητα του «θύματος» και διαπιστώθηκε επέμβαση δημόσιας αρχής στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας⁵³

2.3 Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ για τα καθεστώτα μαζικής παρακολούθησης

2.3.1 Η απόφαση *Glukhin v. Russia*

Στην υπόθεση *Glukhin* κατά Ρωσίας της 4ης Ιουλίου 2023, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εξέδωσε μια σημαντική απόφαση σχετικά με τις επιπτώσεις της τεχνολογίας στα θεμελιώδη δικαιώματα. Σημειώνεται ότι η εν λόγω απόφαση αξιοποιείται κατ' αναλογία, στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων, οι οποίες αφορούν ηλεκτρονικές επικοινωνίες. Η υπόθεση αφορά τη συμμόρφωση της τεχνολογίας αναγνώρισης προσώπου (FRT) με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η απόφαση υπογραμμίζει τον "εξαιρετικά παρεμβατικό" χαρακτήρα της FRT. Το σημαντικότερο, διαπιστώνει ότι η καθολική χρήση της FRT από αστυνομικούς για την ταυτοποίηση διαδηλωτών θα παραβίαζε τα θεμελιώδη δικαιώματα, εκτός εάν υπάρχουν λεπτομερείς κανόνες για τη χρήση αυτή και επαρκείς εγγυήσεις κατά της αυθαιρεσίας. Αυτό έχει ύψιστη σημασία για τη ζωντανή FRT, δηλαδή τη FRT σε πραγματικό χρόνο που συλλέγει βιομετρικά δεδομένα σε μαζικό επίπεδο.

Ο *Glukhin*, προσφεύγοντας κατά της απόφασης αυτής στο ΕΔΔΑ μετά από μια αποτυχημένη προσφυγή σε εθνικό επίπεδο, υποστήριξε ότι η καταδίκη του και η επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων μέσω της FRT συνιστούσαν παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης (άρθρο 10 ΕΣΔΑ) και του δικαιώματός του στην ιδιωτική ζωή (άρθρο 8 ΕΣΔΑ) αντίστοιχα.

Όσον αφορά το άρθρο 8, το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον υπήρξε παρέμβαση στα δικαιώματα του *Glukhin*. Το Δικαστήριο αξιολόγησε κατ' αρχάς το πεδίο εφαρμογής της ιδιωτικής ζωής σύμφωνα με το άρθρο 8. Δεύτερον, πρόσθεσε ότι, λόγω της έλλειψης αρχείων σχετικά με τη χρήση FRT από την αστυνομία, ο *Glukhin* εμποδίστηκε να τεκμηριώσει τους ισχυρισμούς του σχετικά με τη χρήση FRT στη διαδικασία εναντίον του⁵⁴. Παρ' όλα αυτά, το

⁵³ Σαρμάς, Ι. κ.ά., ό.π., σ. 521

⁵⁴ Cocito C. (2024) 'Glukhin v. Russia: Facial Recognition Considered Highly Intrusive but not Inconsistent with Fundamental Rights'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2024/01/09/glukhin-v-russia-facial-recognition-is-a-highly-intrusive->

Δικαστήριο δέχθηκε τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος ότι η FRT (ζωντανά και εκ των υστέρων) χρησιμοποιήθηκε πράγματι στην περίπτωση του, καθώς τίποτα άλλο δεν θα μπορούσε να εξηγήσει τη γρήγορη αναγνώριση του προσφεύγοντος. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση παραδέχθηκε σιωπηρά τη χρήση της. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η ιδιωτική ζωή του προσφεύγοντος παραβιάστηκε επομένως κατά την επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων.

Το Δικαστήριο εφάρμοσε διεξοδικά το τεστ τριών επιπέδων για να εκτιμήσει αν η παρέμβαση αυτή ήταν δικαιολογημένη. Πρώτον, ο νόμος που εφάρμοζε τα μέτρα της αστυνομίας δεν πληρούσε τα πρότυπα της "ποιότητας του νόμου". Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, για να πληροί μια παρέμβαση την ποιότητα του δικαίου, το εθνικό δίκαιο θα έπρεπε να είναι προβλέψιμο και προσβάσιμο. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ο νόμος δεν ήταν μόνο ευρύς, αλλά και ότι δεν διέθετε περιορισμούς και διαδικαστικές εγγυήσεις. Ο "εξαιρετικά παρεμβατικός" χαρακτήρας της FRT, ιδίως της ζωντανής FRT, απαιτεί ισχυρούς κανόνες και αιτιολογήσεις, αυξημένη προστασία και ισχυρές εγγυήσεις έναντι πιθανής κατάχρησης.

Το Δικαστήριο τόνισε ότι η ανίχνευση του εγκλήματος αποτελεί θεμιτό στόχο. Ωστόσο, η χρήση της FRT και η συνακόλουθη καταδίκη της αστυνομίας ήταν δυσανάλογη ελλείψει οποιουδήποτε κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια και τάξη που συνδέεται με την ειρηνική διαμαρτυρία του Glukhin. Τελικά, δεν υπήρχε καμία πιεστική κοινωνική ανάγκη για τη χρήση της τεχνολογίας και η χρήση της δεν ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατία. Ως αποτέλεσμα, το Δικαστήριο αποφάσισε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Οι ακτιβιστές των πολιτικών δικαιωμάτων φαίνεται να χαιρετίζουν ακόμη την απόφαση του ΕΔΔΑ ως επίτευγμα. Ο τρίτος παρεμβαίνων στην υπόθεση Glukhin κατά Ρωσίας, το Article19, το οποίο διεκδικεί τη διακοπή της έρευνας και της εφαρμογής της FRT, επαίνεσε την απόφαση ως "πρωτοποριακή". Ωστόσο, όταν εξετάζεται μέσα από το πρίσμα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η απόφαση έχει τόσο πλεονεκτήματα όσο και αδυναμίες.

Από τη μία πλευρά, το Δικαστήριο ρίχνει εν μέρει φως στις ευρέως διαδεδομένες ανησυχίες σχετικά με την FRT, ιδίως υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Δικαστήριο επιλέγει μέγιστους όρους για να χαρακτηρίσει την FRT ως "εξαιρετικά παρεμβατική". Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο τονίζει ότι η FRT ως τεχνολογία παρακολούθησης απαιτεί "υψηλό" επίπεδο αιτιολόγησης για να θεωρηθεί "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία", το υψηλότερο επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων όταν χρησιμοποιείται για τη συλλογή δεδομένων πολιτικών απόψεων και ισχυρές νομικές εγγυήσεις για τα άτομα. Εξάλλου, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει με σημαντικό τρόπο ότι οι άνθρωποι έχουν νόμιμη προσδοκία ιδιωτικότητας ακόμη και όταν ενεργούν δημόσια σε αυτό που αποκαλεί "ιδιωτική κοινωνική ζωή".

Το Δικαστήριο περιορίστηκε να αξιολογήσει κατά πόσον η επεξεργασία δεδομένων δικαιολογείται σύμφωνα με το άρθρο 8 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ. Κατά συνέπεια, η εξέταση του Δικαστηρίου ήταν στενά εστιασμένη και περιορισμένη. Αυτή η σχετικά "αμιγής" ή ελάχιστα προληπτική προσέγγιση δεν αποκλίνει από την τυπική προσέγγιση του Δικαστηρίου σε άλλες διαδικασίες μαζικής παρακολούθησης, π.χ. Big Brothers Watch.

Η σιωπή του ΕΔΔΑ επί του θέματος μπορεί ακόμη και να σημαίνει ότι θα πρέπει να απορριφθεί η απαγόρευση της ζωντανής FRT. Παρά την εκ πρώτης όψεως σημασία της απόφασης του Δικαστηρίου, οι οργανώσεις για τα δικαιώματα των πολιτών μπορεί να είναι μάλλον δυσαρεστημένες με την χαλαρή προσέγγιση του Δικαστηρίου, η οποία φαίνεται να παρέχει μόνο την ελάχιστη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η απόφαση του ΕΔΔΑ είναι σημαντική, διότι έρχεται σε μια περίοδο ζωντανών συζητήσεων σχετικά με τις πιθανές συνέπειες των τεχνολογιών μαζικής παρακολούθησης στα θεμελιώδη δικαιώματα. Επισημαίνει διάφορα ζητήματα με αυτού του είδους την τεχνολογία, με κυριότερα από αυτά το πόσο επεμβατική αλλά και αδιαφανής μπορεί να είναι αυτή η τεχνολογία και το υψηλό επίπεδο νομικής προστασίας που απαιτεί. Παρ' όλα αυτά, η μάλλον αόριστη και ασαφής προσέγγιση του Δικαστηρίου αφήνει αναπάντητες ορισμένες ανησυχίες, μία από τις οποίες είναι το κατά πόσον τέτοιες τεχνολογίες είναι εγγενώς συμβατές με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Με την απόφαση αυτή, το Δικαστήριο μπορεί να έχασε άλλη μια σημαντική ευκαιρία να τοποθετηθεί πιο σταθερά στη συζήτηση σχετικά με τη συμμόρφωση της τεχνολογίας μαζικής παρακολούθησης με τα θεμελιώδη δικαιώματα.

2.3.2 Η απόφαση *Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria*

Στις 11 Ιανουαρίου 2022 δημοσιεύτηκε η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria*, στην οποία αποφάνθηκε σχετικά με τη συμβατότητα δύο εθνικών νομοθετημάτων παρακολούθησης στην Βουλγαρία με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), και συγκεκριμένα: (α) του νόμου για τη μυστική παρακολούθηση και (β) της διατήρησης δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών από τους παρόχους υπηρεσιών και πρόσβασης σε αυτά από τις αρχές επιβολής του νόμου («LEAs»).

Η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria* παρουσιάζει ένα καλό επίπεδο συνέπειας με την υπόθεση *Zakharov*, υπό την έννοια ότι ασκεί κριτική σε ένα σύστημα επιτήρησης που θα μπορούσε στην πράξη να λειτουργήσει ως σύστημα μαζικής επιτήρησης. Το Δικαστήριο κατέστησε σαφές ότι ο βουλγαρικός νομοθέτης στόχευε σε ένα στοχευμένο καθεστώς επιτήρησης και το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον οι νόμοι διασφαλίζουν πράγματι ότι αυτό παραμένει στοχευμένο. Ωστόσο, παραμένει αναπάντητο το ερώτημα αν κατ' αρχήν τα συστήματα μυστικής παρακολούθησης, συμπεριλαμβανομένων των συστημάτων μαζικής παρακολούθησης, θα μπορούσαν ως τέτοια να είναι αναγκαία και αναλογικά σε μια δημοκρατική κοινωνία, όταν θα διασφαλίζουν επαρκείς εγγυήσεις κατά της κατάχρησης.

Αυτό είναι προβληματικό επειδή το Δικαστήριο φαίνεται να επικεντρώνεται σε μάλλον τεχνικές εξετάσεις των διαφόρων καθεστώτων παρακολούθησης και όχι τόσο στο ερώτημα αν και σε ποιο βαθμό οι δημοκρατικές κοινωνίες θα πρέπει να επιτρέπουν καθεστώτα μυστικής παρακολούθησης, ιδίως μαζικής παρακολούθησης. Αυτό που προκύπτει επίσης από την απόφαση είναι ότι το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι επειδή το βουλγαρικό νομοθετικό πλαίσιο δεν πληροί την προϋπόθεση της ποιότητας του νόμου, η επεξεργασία δεν είναι "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία". Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την προηγούμενη απόφασή του στην υπόθεση *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria*, όπου κατέληξε μόνο στο συμπέρασμα ότι η απαίτηση της ποιότητας του δικαίου δεν πληρούται και δεν εξετάσε καν αν τα μέτρα ήταν "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία". Αναρωτιέται κανείς αν αυτό σημαίνει ότι το Δικαστήριο δεν θεωρεί πλέον ότι πρέπει να εξετάζει το ζήτημα του κατά πόσον τα διάφορα καθεστώτα παρακολούθησης είναι συμβατά με τις υποκείμενες αξίες όπως η δημοκρατία και να εξετάζει πέρα από την ύπαρξη επαρκών εγγυήσεων κατά της κατάχρησης.

Τέλος, το Δικαστήριο ήταν λιγότερο επικριτικό απέναντι στη συγκέντρωση προσωπικών δεδομένων από ιδιώτες, δηλαδή από παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Αυτό είναι πάρα πολύ προβληματικό, καθώς αποθηκεύουν τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών επειδή τους το επιβάλλει ο νόμος για σκοπούς επιβολής του νόμου. Επομένως, αν και είναι ευπρόσδεκτο το γεγονός ότι το Δικαστήριο συζήτησε με τόσο λεπτομερή τρόπο τη διαθεσιμότητα των εγγυήσεων κατά της κατάχρησης και την αποτελεσματικότητά τους, το θεμελιώδες ερώτημα εξακολουθεί να παραμένει αν ακόμη και η απλή "μαζική" αποθήκευση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών θα πρέπει να είναι αποδεκτή σε μια δημοκρατική κοινωνία. Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα έγκυρο ερώτημα, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός πόσο εύκολα οι εγγυήσεις θα μπορούσαν να παρακαμφθούν ή ακόμη και να καταργηθούν⁵⁵.

2.3.3 Η απόφαση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom*

Όσον αφορά την απόφαση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* το Δικαστήριο εξέτασε τις καταγγελίες που υποστήριζαν παρεμβάσεις στο άρθρο 8 της Σύμβασης μέσω τριών καθεστώτων: 1) τη μαζική παρακολούθηση των επικοινωνιών, 2) τη λήψη του υλικού της παρακολούθησης από ξένες κυβερνήσεις και υπηρεσίες πληροφοριών και 3) τη λήψη δεδομένων επικοινωνιών από παρόχους υπηρεσιών επικοινωνίας.

Στην εκτίμησή του, το Δικαστήριο αναγνώρισε ρητά ότι οι εθνικές αρχές διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης για τον καθορισμό του τρόπου επίτευξης του θεμιτού στόχου της προστασίας της εθνικής ασφάλειας. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο ανέφερε ότι ένα καθεστώς μαζικής παρακολούθησης δεν βρίσκεται αυτομάτως εκτός του εθνικού περιθωρίου εκτίμησης. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον η παρέμβαση ήταν "σύμφωνη με το νόμο" και επιδίωκε νόμιμο σκοπό. Παρατήρησε ότι δεν αμφισβητήθηκε από τα μέρη ότι το καθεστώς του άρθρου 8 παράγραφος 4 είχε βάση στο εθνικό δίκαιο και ότι επιδίωκε τον νόμιμο σκοπό της προστασίας των συμφερόντων της εθνικής ασφάλειας, της εδαφικής ακεραιότητας και της δημόσιας ασφάλειας, καθώς και της πρόληψης της αταξίας και του εγκλήματος.

⁵⁵ Dimitrova D. (2022) 'Ekimdzhev and Others v. Bulgaria: Secret Surveillance and Electronic Communications Surveillance Only with Adequate Safeguards, or Nothing New Under the Sun'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2022/03/02/ekimdzhev-and-others-v-bulgaria-nothing-new-under-the-sun/> [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024]

Το Δικαστήριο εφάρμοσε μια σειρά παραγόντων που ήταν σχετικοί με τον προσδιορισμό του κατά πόσον το καθεστώς διέθετε επαρκείς εγγυήσεις για την προστασία των ατόμων από την κατάχρηση εξουσίας: προσβασιμότητα- πεδίο εφαρμογής των μέτρων μυστικής παρακολούθησης- εξαίρεση των σχετικών δεδομένων επικοινωνίας από τις εγγυήσεις που ισχύουν για την αναζήτηση και εξέταση του περιεχομένου- διάρκεια του μέτρου μυστικής παρακολούθησης- διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για την αποθήκευση, την πρόσβαση, την εξέταση και τη χρήση των υποκλαπέντων δεδομένων- διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για την κοινοποίηση των υποκλαπέντων δεδομένων σε άλλα μέρη- συνθήκες υπό τις οποίες το υποκλαπέν υλικό πρέπει να διαγράφεται ή να καταστρέφεται- εποπτεία, κοινοποίηση και ένδικα μέσα- αναλογικότητα.

Το Δικαστήριο απέρριψε το επιχείρημα των προσφευγόντων ότι στον κατάλογο αυτό θα πρέπει να προστεθούν τρεις ακόμη παράγοντες που απαιτούν (i) αντικειμενικές αποδείξεις εύλογης υποψίας σε σχέση με τα πρόσωπα για τα οποία ζητούνται δεδομένα, (ii) προηγούμενη ανεξάρτητη δικαστική έγκριση των ενταλμάτων παρακολούθησης και (iii) την επακόλουθη ενημέρωση του υποκειμένου της παρακολούθησης. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η μαζική υποκλοπή δεν αποτελεί, από μόνη της, παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης. Εάν υπήρχε απαίτηση για "εύλογη υποψία" πριν από την αναζήτηση δεδομένων, τότε αυτό θα καθιστούσε αδύνατη τη μαζική υποκλοπή (αφού τότε η υποκλοπή θα ήταν στοχευμένη). Ομοίως, η απαίτηση της "μεταγενέστερης κοινοποίησης" προϋπέθετε την ύπαρξη σαφώς καθορισμένων στόχων παρακολούθησης, πράγμα που απλώς δεν συνέβαινε σε ένα καθεστώς μαζικής παρακολούθησης. Το Δικαστήριο παραδέχτηκε ότι η προηγούμενη δικαστική έγκριση ήταν η καλύτερη πρακτική, αλλά δεν θα ήταν επαρκής από μόνη της. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο θα λάμβανε υπόψη του την πραγματική λειτουργία του συστήματος υποκλοπών, συμπεριλαμβανομένων των ελέγχων και ισορροπιών στην άσκηση της εξουσίας και της ύπαρξης ή απουσίας αποδείξεων πραγματικής κατάχρησης.

Εφαρμόζοντας τους ανωτέρω παράγοντες, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 8 παράγραφος 4 ης Πράξης περί Ρύθμισης των Ερευνητικών Εξουσιών του 2000 (RIPA) ήταν επαρκώς σαφές, παρέχοντας στους πολίτες επαρκή ένδειξη των περιστάσεων και των προϋποθέσεων υπό τις οποίες μπορεί να εκδοθεί ένταλμα. Το Δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι η διαδικασία χορήγησης άδειας υπόκειται σε ανεξάρτητη εποπτεία και το Δικαστήριο Ερευνών (IPT) έχει εκτεταμένη δικαιοδοσία να εξετάζει κάθε καταγγελία για παράνομη υποκλοπή. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι διατάξεις σχετικά με τη διάρκεια και την ανανέωση

των ενταλμάτων υποκλοπής, οι διατάξεις σχετικά με την αποθήκευση, την πρόσβαση, την εξέταση και τη χρήση των υποκλαπέντων δεδομένων, οι διατάξεις σχετικά με τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για την κοινοποίηση των υποκλαπέντων δεδομένων σε άλλα μέρη και οι διατάξεις σχετικά με τη διαγραφή και την καταστροφή του υλικού υποκλοπής ήταν επαρκώς σαφείς ώστε να παρέχουν επαρκείς εγγυήσεις κατά της κατάχρησης.

Όσον αφορά την επιλογή των επικοινωνιών προς εξέταση, μετά την υποκλοπή και το φιλτράρισμα των επικοινωνιών, όσες δεν απορρίπτονταν σχεδόν σε πραγματικό χρόνο, αναζητούνταν περαιτέρω- σε πρώτη φάση με την αυτόματη εφαρμογή, μέσω υπολογιστή, απλών επιλογών (όπως διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή αριθμοί τηλεφώνου) και αρχικών κριτηρίων αναζήτησης, και στη συνέχεια με τη χρήση σύνθετων αναζητήσεων. Οι επιλογείς και τα κριτήρια αναζήτησης δεν χρειαζόταν να δημοσιοποιούνται- ούτε ήταν απαραίτητο να αναφέρονται στο ένταλμα που διέτασε την παρακολούθηση. Ωστόσο, τα κριτήρια αναζήτησης και οι επιλογείς που χρησιμοποιούνται για το φιλτράρισμα των υποκλαπτόμενων επικοινωνιών θα πρέπει να υπόκεινται σε ανεξάρτητη εποπτεία- μια εγγύηση που φαινόταν να απουσιάζει από το καθεστώς του άρθρου 8 παράγραφος 4. Στην πράξη, η μόνη ανεξάρτητη εποπτεία της διαδικασίας φιλτραρίσματος και επιλογής των δεδομένων υποκλοπής προς εξέταση ήταν ο εκ των υστέρων έλεγχος από τον Επίτροπο Υποκλοπής Επικοινωνιών και, σε περίπτωση που υποβληθεί αίτηση σε αυτόν, από το Δικαστήριο Ερευνών (IPT). Σε ένα καθεστώς μαζικής υποκλοπής, όπου η διακριτική ευχέρεια υποκλοπής δεν περιοριζόταν σημαντικά από τους όρους του εντάλματος, οι εγγυήσεις που εφαρμόζονται στο στάδιο του φιλτραρίσματος και της επιλογής προς εξέταση έπρεπε αναγκαστικά να είναι πιο ισχυρές

Το Δικαστήριο εντόπισε, ωστόσο, δύο κύριες ανησυχίες σχετικά με το σύστημα μαζικής παρακολούθησης. Πρώτον, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι υπήρχε έλλειψη ανεξάρτητης εποπτείας της διαδικασίας επιλογής των επικοινωνιών προς εξέταση (π.χ. επιλογή των φορέων για παρακολούθηση, των επιλογέων και των κριτηρίων αναζήτησης για το φιλτράρισμα των υποκλαπέντων επικοινωνιών και της επιλογής υλικού προς εξέταση από αναλυτή). Σύμφωνα με το καθεστώς του άρθρου 8 παράγραφος 4, αφού υποκλέπτονταν και φιλτράρονταν οι επικοινωνίες, όσες δεν απορρίπτονταν σχεδόν σε πραγματικό χρόνο αναζητούνταν περαιτέρω- σε πρώτη φάση με την αυτόματη εφαρμογή, μέσω υπολογιστή, απλών επιλογών (όπως διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή αριθμοί τηλεφώνου) και

αρχικών κριτηρίων αναζήτησης, και στη συνέχεια με τη χρήση σύνθετων αναζητήσεων. Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κριτήρια αναζήτησης και οι επιλογές που χρησιμοποιούνται για το φιλτράρισμα των υποκλαπέντων επικοινωνιών θα έπρεπε να υπόκεινται σε ανεξάρτητη εποπτεία, η οποία όμως δεν προβλέπεται από το άρθρο 8 παράγραφος 4 της Πράξης περί Ρύθμισης των Ερευνητικών Εξουσιών του 2000 (RIPA). Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα καθεστάτα μαζικής υποκλοπής που παρέχουν διακριτική ευχέρεια για την υποκλοπή, η οποία δεν περιορίζεται σημαντικά από τους όρους του εντάλματος, απαιτούν πιο ισχυρές εγγυήσεις στο στάδιο του φιλτραρίσματος και της επιλογής για εξέταση. Η δεύτερη ανησυχία ήταν η απουσία πραγματικών εγγυήσεων που εφαρμόζονται στην επιλογή των σχετικών δεδομένων επικοινωνιών προς εξέταση. Υπό το πρίσμα αυτών των εκτιμήσεων, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, δεδομένου ότι το καθεστώς του τμήματος 8 δεν πληρούσε την απαίτηση "ποιότητας δικαίου" και το καθεστώς δεν μπορούσε να θεωρηθεί "αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία".

Οι δικαστές Pardoalos και Eicke διαφώνησαν με το συμπέρασμα του Δικαστηρίου σύμφωνα με το οποίο το καθεστώς του άρθρου 8 παράγραφος 4 δεν πληρούσε την απαίτηση "ποιότητας του δικαίου" και δεν ήταν "απαραίτητο σε μια δημοκρατική κοινωνία". Σκέφτηκαν ότι το καθεστώς παρείχε κατάλληλες και επαρκείς εγγυήσεις κατά της αυθαιρεσίας και του κινδύνου κατάχρησης. Ως εκ τούτου, οι δικαστές Pardoalos και Eicke δεν αναγνώρισαν παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης εν προκειμένω⁵⁶.

2.3.4 Η απόφαση *Centrum för rättvisa v. Sweden*

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Δικαστήριο) εξέτασε αρχικά κατά πόσον η *Centrum för rättvisa* μπορεί να θεωρηθεί "θύμα" επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής σύμφωνα με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Η αμφισβήτηση σχετικά με το αν η *Centrum för rättvisa* μπορούσε να ισχυριστεί ότι είναι θύμα έγκειται κυρίως στην αδυναμία της να αποδείξει ότι τα μέτρα μυστικής παρακολούθησης είχαν εφαρμοστεί ειδικά σε αυτήν. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι ο

⁵⁶ Global Freedom of Expression. *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom*. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/big-brother-watch-v-united-kingdom/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024]

προσφεύγων μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι θύμα παραβίασης που προκαλείται από την απλή ύπαρξη μέτρων μυστικής παρακολούθησης ή νομοθεσίας που επιτρέπει τέτοια μέτρα, εφόσον πληρούνται οι ακόλουθες προϋποθέσεις: (i) ο προσφεύγων μπορεί ενδεχομένως να επηρεάζεται από τα μέτρα παρακολούθησης, είτε επειδή ανήκει σε ομάδα προσώπων που αποτελούν στόχο τους είτε επειδή επηρεάζει άμεσα όλους τους χρήστες υπηρεσιών επικοινωνίας, και (ii) το Δικαστήριο θα εξετάσει αν υπάρχουν διαθέσιμα ένδικα μέσα σε εθνικό επίπεδο, και όταν δεν υπάρχουν διαθέσιμα εσωτερικά ένδικα μέσα, τότε ο προσφεύγων μπορεί να ισχυριστεί ότι η "απειλή της παρακολούθησης" από μόνη της παρεμβαίνει στα δικαιώματά του. Στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμαχη νομοθεσία για την υπηρεσία πληροφοριών σημάτων καθιέρωσε ένα σύστημα μυστικής παρακολούθησης που επηρεάζει δυνητικά όλους τους χρήστες, για παράδειγμα, των υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας και του διαδικτύου, χωρίς να τους γνωστοποιείται η παρακολούθηση. Επιπλέον, κανένα εγχώριο ένδικο μέσο δεν παρείχε λεπτομερείς λόγους για να απαντήσει σε έναν καταγγέλλοντα που υποπτευόταν ότι υποκλέπτονταν οι επικοινωνίες του. Υπό το πρίσμα αυτό, το Δικαστήριο θα μπορούσε να εξετάσει τη σχετική νομοθεσία *in abstracto*. Εν ολίγοις, η ύπαρξη και μόνο του νόμου για την κατασκοπεία σημάτων ισοδυναμούσε, από μόνη της, με παρέμβαση στα δικαιώματα της *Centrum för rättvisa* σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης⁵⁷.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον η παρέμβαση αυτή ήταν νόμιμη, επιδίωκε θεμιτό σκοπό και ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία. Για να είναι μια παρέμβαση "νόμιμη", η νομική βάση της παρέμβασης πρέπει να πληροί το κριτήριο της "προβλεψιμότητας". Το Δικαστήριο σημείωσε ότι, λόγω της φύσης της μυστικής παρακολούθησης, το κριτήριο της "προβλεψιμότητας" δεν θα πρέπει να απαιτεί από το άτομο να μπορεί να προβλέψει πότε οι αρχές είναι πιθανό να υποκλέψουν επικοινωνίες, ώστε να μπορεί να προσαρμόσει ανάλογα τη συμπεριφορά του. Ωστόσο, το Δικαστήριο σημείωσε ότι όταν η εξουσία που έχει ανατεθεί στην εκτελεστική εξουσία ασκείται μυστικά, ο κίνδυνος αυθαιρεσίας είναι προφανής. Ήταν, επομένως, απαραίτητο να υπάρχουν σαφείς και λεπτομερείς κανόνες για την υποκλοπή τηλεφωνικών επικοινωνιών, ιδίως καθώς η

⁵⁷ Global Freedom of Expression. *Centrum för rättvisa v. Sweden*. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/centrum-rattvisa-v-sweden/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024]

διαθέσιμη προς χρήση τεχνολογία γινόταν συνεχώς πιο εξελιγμένη. Το Δικαστήριο συλλογίστηκε ότι ο νόμος πρέπει να είναι επαρκώς σαφής ώστε να παρέχει στους πολίτες επαρκείς ενδείξεις σχετικά με τις περιστάσεις και τις προϋποθέσεις που δίνουν στις δημόσιες αρχές την εξουσία να προσφεύγουν σε τέτοια μέτρα. Σημείωσε επίσης ότι, δεδομένου ότι η μυστική παρακολούθηση δεν υπόκειται σε έλεγχο από τον ενδιαφερόμενο πολίτη, ο νόμος πρέπει να υποδεικνύει το εύρος κάθε διακριτικής ευχέρειας που παρέχεται στην εκτελεστική εξουσία ή σε δικαστή και τον τρόπο άσκησής της με επαρκή σαφήνεια, ώστε να παρέχεται στο άτομο επαρκής προστασία από αυθαίρετες παρεμβάσεις.

Το Δικαστήριο επανέλαβε, σε σχέση με τα καθεστάτα μυστικής παρακολούθησης, ότι τα κράτη πρέπει να θεσπίσουν επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις κατά της κατάχρησης, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η δημοκρατία δεν υπονομεύεται ή ακόμη και δεν καταστρέφεται από ένα τέτοιο καθεστώς. Κατά την αξιολόγηση του κατά πόσον οι εγγυήσεις αυτές έχουν τεθεί σε ισχύ, το Δικαστήριο θα λάβει υπόψη όλες τις περιστάσεις της υπόθεσης. Το Δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι, σε αντίθεση με πολλές άλλες υποθέσεις που εξετάζουν επεμβάσεις στο άρθρο 8 της Σύμβασης, το ερώτημα κατά πόσον το καθεστώς παρακολούθησης ήταν "σύμφωνο με το νόμο" θα περιλάμβανε την αξιολόγηση του κατά πόσον ο νόμος διασφαλίζει ότι η μυστική παρακολούθηση εφαρμόζεται μόνο όταν είναι "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία".

Το Δικαστήριο τόνισε ότι δεν αμφισβητήθηκε από τα μέρη ότι ο σουηδικός νόμος περί πληροφοριών σημάτων είχε βάση στο εσωτερικό δίκαιο και ότι τα εν λόγω μέτρα είχαν νόμιμους σκοπούς προς το συμφέρον της εθνικής ασφάλειας, υποστηρίζοντας τη σουηδική εξωτερική πολιτική, την άμυνα και την πολιτική ασφάλειας και εντοπίζοντας εξωτερικές απειλές για τη χώρα. Το Δικαστήριο έπρεπε στη συνέχεια να εξετάσει κατά πόσον το εν λόγω εθνικό δίκαιο ήταν προσβάσιμο και περιείχε επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις και διασφαλίσεις, ώστε η παρέμβαση στο άρθρο 8 να μπορεί να θεωρηθεί "προβλέψιμη" και "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία".

Προτού εξετάσει αυτές τις εκτιμήσεις, το Δικαστήριο δήλωσε ότι ένα καθεστώς μαζικής υποκλοπής δεν αποτελεί από μόνο του παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης. Αντιθέτως, εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης ενός κράτους υπό το πρίσμα "των σημερινών απειλών που αντιμετωπίζουν πολλά συμβαλλόμενα κράτη (συμπεριλαμβανομένης της μάστιγας της παγκόσμιας τρομοκρατίας και άλλων σοβαρών εγκλημάτων, όπως η εμπορία ναρκωτικών,

η εμπορία ανθρώπων, η σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών και το έγκλημα στον κυβερνοχώρο), των εξελίξεων στην τεχνολογία που έχουν καταστήσει ευκολότερο για τους τρομοκράτες και τους εγκληματίες να αποφεύγουν την ανίχνευση στο διαδίκτυο, καθώς και του απρόβλεπτου των διαδρομών μέσω των οποίων μεταδίδονται οι ηλεκτρονικές επικοινωνίες". Παρ' όλα αυτά, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι, είτε η παρακολούθηση είναι μαζική είτε στοχευμένη, ένα καθεστώς παρακολούθησης πρέπει να περιλαμβάνει τις ακόλουθες ελάχιστες εγγυήσεις.

Τόσο στην εν λόγω απόφαση, όσο και στην *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom*, η βασική προσέγγιση του δικαστηρίου είναι ότι τα κράτη απολαμβάνουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης κατά την εισαγωγή ενός καθεστώτος μαζικής παρακολούθησης, υπογραμμίζοντας την ανάγκη ύπαρξης «end-to-end» εγγυήσεων, για την προστασία της εθνικής ασφάλειας και τον καθορισμό των σχετικών διαδικασιών. Η αναφορά στο σκεπτικό του Δικαστηρίου του όρου των ⁵⁸«απροσδιόριστων απειλών», ο οποίος χαρακτηρίζεται από εννοιολογική ασάφεια, δεν καθιστά σαφές ποιοι λόγοι δικαιολογούν τις μαζικές παρακολουθήσεις. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για χαλάρωση του κριτηρίου των «εύλογων υποψιών» και νομιμοποιείται σε κάποιο βαθμό η ιδέα ότι το κράτος μπορεί να προβεί σε παρακολουθήσεις ατόμων χωρίς να υφίσταται κάποια εύλογη σχέση με το εν λόγω υποκείμενο, γεγονός που σηματοδοτεί αρκετά επικίνδυνη εξέλιξη. Κατά το ΕΔΔΑ και στις δύο αποφάσεις η μαζική παρακολούθηση είναι συμβατή με την ΕΣΔΑ, ενώ λαμβάνοντας υπ' όψιν το ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας για την προάσπιση της εθνικής ασφάλειας, η ασαφής συμμόρφωση των κρατών με τις προαναφερθείσες αρχές δεν παραβιάζει το άρθρο 8.

⁵⁸ Βλ. ΕΔΔΑ απόφ. της 12.1.2016, Szabó και Vissy κατά Ουγγαρίας, προσφ. Νο 37138/2014 με σχόλιο Σπ. Τάσση, ό.π., σ. 172: Το ζήτημα της χαλάρωσης του κριτηρίου των «εύλογων υποψιών» τέθηκε για πρώτη φορά, σε μικρότερο βέβαια βαθμό, στην απόφαση *Szabo and Vissy v. Hungary*, με το σκεπτικό της οποίας διαφώνησε ο δικαστής Pinto de Albuquerque, ο οποίος θεώρησε προβληματική την ύπαρξη ενός κατώτατου ορίου για τον «βαθμό υποψίας για τη συμμετοχή [σ.σ. ενός ιδιώτη] στα αδικήματα ή τις δραστηριότητες που τίθενται υπό παρακολούθηση» και επεσήμανε ότι η μόνη απαίτηση που τέθηκε ως κατώφλι είναι ένα αόριστο και απροσδιόριστο «individual suspicion regarding the target person», δηλαδή μία εξατομικευμένη υποψία για τον ιδιώτη υπό παρακολούθηση, έννοια αρκετά απομακρυσμένη από το κριτήριο της εύλογης υποψίας που είχε χρησιμοποιηθεί μέχρι τότε από το Δικαστήριο.

2.3.5 Η απόφαση *Roman Zakharov v. Russia*

Η απόφαση του Τμήματος μείζονος συνθέσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην υπόθεση *Roman Zakharov v. Russia* στις 4 Δεκεμβρίου 2015 εντάσσεται στο πλαίσιο της αυξανόμενης ανησυχίας που έχουν αναπτύξει ορισμένα διεθνή όργανα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον τομέα των ψηφιακών δικαιωμάτων⁵⁹. Η υπόθεση έρχεται επίσης εν μέσω της αυξανόμενης ανησυχίας των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) για το θέμα, η οποία έχει οδηγήσει στο ψήφισμα 68/167 της Γενικής Συνέλευσης, στις εκθέσεις και τις παρατηρήσεις της Ύπατης Αρμοστείας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, για παράδειγμα τον Σεπτέμβριο του 2013 και τον Φεβρουάριο του 2014, και στη δημιουργία, τον Ιούλιο του 2015, ειδικού εισηγητή για το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή.

Ο Roman Zakharov ήταν αρχισυντάκτης μιας εκδοτικής εταιρείας και ενός αεροπορικού περιοδικού. Ήταν επίσης πρόεδρος του παραρτήματος της Αγίας Πετρούπολης του Ιδρύματος Glasnost Defence Foundation, μιας ΜΚΟ που παρακολουθεί την κατάσταση της ελευθερίας των μέσων ενημέρωσης στη Ρωσία. Στις 23 Δεκεμβρίου 2003 κίνησε δικαστική διαδικασία κατά τριών φορέων εκμετάλλευσης δικτύων κινητής τηλεφωνίας, ισχυριζόμενος ότι παραβιάστηκε το δικαίωμά του στο απόρρητο των επικοινωνιών του.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι ο Ζαχάρωφ είχε δικαίωμα να ισχυριστεί ότι είναι θύμα παραβίασης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, παρόλο που δεν ήταν σε θέση να ισχυριστεί ότι είχε υποστεί συγκεκριμένο μέτρο παρακολούθησης.

Δεδομένου του μυστικού χαρακτήρα των μέτρων παρακολούθησης, όπως αυτά είχαν θεσπιστεί από το νόμο, και του γεγονότος ότι επηρέαζαν όλους τους χρήστες κινητής τηλεφωνίας, το Δικαστήριο θεώρησε δικαιολογημένο να εξετάσει τη σχετική νομοθεσία όχι από την άποψη μιας συγκεκριμένης περίπτωσης παρακολούθησης της οποίας ο Zakharov είχε πέσει θύμα, αλλά αφηρημένα. Ως εκ τούτου, αναλύθηκε ολόκληρο το σύστημα παρακολούθησης.

Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο Ζαχάρωφ δεν χρειαζόταν να αποδείξει ότι κινδύνευε να υποκλαπούν οι επικοινωνίες του. Πράγματι, δεδομένου ότι το εγχώριο σύστημα δεν παρείχε

⁵⁹ Hert P.D. and Bocos P.C. (2015) 'Case of Roman Zakharov v. Russia: The Strasbourg follow up to the Luxembourg Court's Schrems judgment'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2015/12/23/case-of-roman-zakharov-v-russia-the-strasbourg-follow-up-to-the-luxembourg-courts-schrems-judgment/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024]

αποτελεσματικό ένδικο μέσο στο πρόσωπο που υποπτευόταν ότι υπόκειτο σε μυστική παρακολούθηση, η ίδια η ύπαρξη της επίμαχης νομοθεσίας ισοδυναμούσε από μόνη της με παρέμβαση στα δικαιώματα του Zakharov σύμφωνα με το άρθρο 8.

Το Δικαστήριο σημείωσε, κατόπιν αιτήματος της νομικής υπεράσπισης της ρωσικής κυβέρνησης, ότι η παρακολούθηση των επικοινωνιών επιδίωκε τους νόμιμους σκοπούς της προστασίας της εθνικής και δημόσιας ασφάλειας, της πρόληψης του εγκλήματος και της προστασίας της οικονομικής ευημερίας της χώρας.

Ωστόσο, ενόψει του κινδύνου ότι ένα σύστημα μυστικής μαζικής παρακολούθησης θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την υπονόμευση ή ακόμη και την καταστροφή της δημοκρατίας υπό τον μανδύα της υπεράσπισής της, το Δικαστήριο έπρεπε να βεβαιωθεί ότι υπήρχαν επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις κατά της κατάχρησης.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι ρωσικές νομικές διατάξεις που διέπουν την παρακολούθηση των επικοινωνιών δεν παρέχουν επαρκείς εγγυήσεις κατά της κακής διαχείρισης της χρήσης του συστήματος, όπως η αυθαιρεσία ή η κατάχρηση. Ο κίνδυνος αυτός είναι ιδιαίτερα υψηλός σε ένα σύστημα όπως αυτό της Ρωσίας, όπου οι μυστικές υπηρεσίες και η αστυνομία είχαν άμεση πρόσβαση, με τεχνικά μέσα, σε όλες τις επικοινωνίες κινητής τηλεφωνίας.

Ειδικότερα, το Δικαστήριο διαπίστωσε ελλείψεις στο νομικό πλαίσιο στους ακόλουθους τομείς: την εποπτεία της υποκλοπής- τη διάρκεια των μέτρων αυτών, ιδίως τις περιστάσεις υπό τις οποίες θα πρέπει να διακοπούν- τις περιστάσεις υπό τις οποίες οι δημόσιες αρχές στη Ρωσία είναι εξουσιοδοτημένες να καταφεύγουν σε μέτρα μυστικής παρακολούθησης- τις διαδικασίες για την έγκριση της υποκλοπής, καθώς και για την αποθήκευση και καταστροφή των υποκλαπέντων δεδομένων. Επιπλέον, η αποτελεσματικότητα των διαθέσιμων μέσων προσφυγής για την αμφισβήτηση της υποκλοπής επικοινωνιών αμφισβητήθηκε από το γεγονός ότι ήταν διαθέσιμα μόνο σε πρόσωπα που ήταν σε θέση να προσκομίσουν αποδείξεις για την υποκλοπή. Το πρόβλημα εμφανίζεται επειδή η απόκτηση μιας τέτοιας απόδειξης είναι αδύνατη ελλείψει οποιουδήποτε συστήματος κοινοποίησης.

Η απόφαση αποσαφηνίζει την δεύτερη παράγραφο του άρθρου 8. Ειδικότερα, εξηγεί τη νόμιμη βάση που προβλέπει ο νόμος και επιτρέπει τις επεξεργασίες δεδομένων που διεξάγονται από τις κυβερνήσεις στον τομέα της επιτήρησης του νόμου. Πράγματι, το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον το πλαίσιο επιτήρησης που υπέστη ο Zakharov θα μπορούσε να δικαιολογηθεί. Επαναλαμβάνοντας τις καθιερωμένες αρχές ότι, για να είναι δικαιολογημένη, κάθε παρέμβαση πρέπει να είναι σύμφωνη με

τον νόμο, να επιδιώκει νόμιμο σκοπό και να είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, το Δικαστήριο εξέτασε την ισορροπία μεταξύ αναγκαιότητας και νομιμότητας.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο εξέτασε τις αρχές για την αξιολόγηση του κατά πόσον η επέμβαση ήταν "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία", υπογραμμίζοντας την ένταση μεταξύ των συνεπειών που έχουν για την κοινωνία αυτή τα μέτρα που λαμβάνονται για την προστασία της και την ασφάλεια. Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι πρέπει να βεβαιωθεί ότι υπάρχουν επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις κατά της κατάχρησης. Εν προκειμένω, η δικαστική εξουσιοδότηση δεν εκπληρώνεται απλώς με κάποιου είδους εμπλοκή. Αντιθέτως, οι δικαστές πρέπει να έχουν επαρκείς εξουσίες για να επαληθεύουν την ύπαρξη εύλογων υποψιών κατά ενός πολίτη. Επιπλέον, η δικαστική εξουσία πρέπει επίσης να έχει την ικανότητα να αξιολογεί την αναλογικότητα και την αναγκαιότητα της παρακολούθησης.

Όσον αφορά το ρόλο της κοινοποίησης, η απόφαση αυτή ακολουθεί προηγούμενες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Πράγματι, "η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δείχνει μια σαφή τάση προς την καθιέρωση του δικαιώματος ενημέρωσης. Από τη σκοπιά του Δικαστηρίου, τα πλαίσια επιτήρησης θα πρέπει να εγγυώνται έναν τρόπο ανεξάρτητου εκ των υστέρων ελέγχου, ώστε τα άτομα που έχουν υποβληθεί σε μέτρα επιτήρησης να μπορούν αναδρομικά να κινήσουν διαδικασία επί παραβάσει για να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα του μέτρου. Ως εκ τούτου, κατά τη γνώμη του Δικαστηρίου, οι πολίτες πρέπει να απολαμβάνουν το δικαίωμα κοινοποίησης και είναι σαφές ότι η Zakharov αποτελεί επιβεβαίωση αυτής της εγγύησης.

Πράγματι, στην περίπτωση που αναλύουμε, όταν ο κ. Ζαχάρωφ ή άλλες ΜΚΟ προσπάθησαν να αποκτήσουν πρόσβαση στα δεδομένα των υποκλοπών, η κυβέρνηση δεν έδωσε καμία πληροφορία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι ενστάσεις του κ. Ζαχάρωφ να απορριφθούν αρκετές φορές σε ρωσικό επίπεδο, επειδή δεν μπορούσε να προσκομίσει αποδείξεις για τις υποκλοπές. Αυτό σημαίνει ότι η αποτελεσματικότητα των ρωσικών ένδικων μέσων που είχε στη διάθεσή του ο κ. Zakharov για να αμφισβητήσει την παρακολούθηση των επικοινωνιών του υπονομεύτηκε από το γεγονός ότι μπορούσε να λάβει δικαστική προστασία μόνο όταν αποκτούσε αποδείξεις για τις υποκλοπές που είχε υποστεί. Το Δικαστήριο πήρε σαφή θέση και δήλωσε ότι ένα τέτοιο σύστημα δεν εγγυάται τα ανθρώπινα δικαιώματα.

2.3.6 Η απόφαση *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and Others v. the Netherlands*

Στην υπόθεση *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media* κατά Κάτω Χωρών⁶⁰, το Τρίτο Τμήμα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) έκρινε ότι οι Κάτω Χώρες παραβίασαν τα δικαιώματα μιας εταιρείας εφημερίδων και δύο δημοσιογράφων βάσει του άρθρου 8 και του άρθρου 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΣΔΑ). Η εφημερίδα είχε δημοσιεύσει διάφορα άρθρα, τα οποία συνυπογράφουν οι δύο δημοσιογράφοι, τα οποία αναφέρονταν στο περιεχόμενο εγγράφων που διέρρευσαν από τις ολλανδικές μυστικές υπηρεσίες ("AIVD") σχετικά με ολοκληρωμένες έρευνες για το (δίκτυο) του εμπόρου ναρκωτικών και όπλων Mink K. Μεταξύ του 1997 και του 2000 η AIVD είχε διεξάγει έρευνα για τους ισχυρισμούς περί διαφθοράς δημοσίων υπαλλήλων από τον Mink K., αλλά δεν είχε βρει αποδείξεις. Τα άρθρα των εφημερίδων ανέφεραν ότι οι φάκελοι που αφορούσαν την έρευνα αυτή είχαν ληφθεί από εγκληματικές επαφές. Υπονοήθηκε επίσης ότι κυκλοφορούσαν μεταξύ εγκληματιών στο Άμστερνταμ για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ως απάντηση στα δημοσιεύματα, η AIVD ξεκίνησε έρευνα κατά των δημοσιογράφων και χρησιμοποίησε μέτρα παρακολούθησης εναντίον τους για να ανακαλύψει τη διαρροή από τις μυστικές υπηρεσίες. Επιπλέον, η Εισαγγελία εξέδωσε εντολή κατά της εταιρείας εφημερίδων να παραδώσει τα πρωτότυπα έγγραφα ώστε να αποσυρθούν από τη δημόσια κυκλοφορία. Η εφημερίδα και οι δημοσιογράφοι, ωστόσο, κατήγγειλαν ότι και τα δύο μέτρα είχαν στην πραγματικότητα ως στόχο την αποκάλυψη της δημοσιογραφικής τους πηγής. Όσον αφορά τα μέτρα παρακολούθησης, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι ένας από τους σκοπούς της AIVD - αν και όχι ο κύριος - ήταν να εντοπίσει το πρόσωπο ή τα πρόσωπα που είχαν προμηθεύσει τα απόρρητα έγγραφα στους δημοσιογράφους και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επικαλούμενη νομοθετική βάση δεν παρείχε τις κατάλληλες εγγυήσεις κατά μιας τέτοιας στοχευμένης παρακολούθησης των δημοσιογράφων (έμμεσα) με στόχο την ανακάλυψη των πηγών τους. Συνεπώς, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ. Όσον αφορά τη διαταγή παράδοσης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διαταγή δεν είχε "σχετική και επαρκή" αιτιολογία και, ως εκ τούτου, απέτυχε στο "αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία" κριτήριο για να δικαιολογήσει την παρέμβαση στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ.

Η πρώτη προσφεύγουσα, η *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V.* είναι εταιρεία περιορισμένης ευθύνης κατά το ολλανδικό δίκαιο. Η δραστηριότητά της περιλαμβάνει την έκδοση της

⁶⁰ Global Freedom of Expression. *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and Others v. the Netherlands*. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/telegraaf-media-nederland-landelijke-media-v-the-netherlands/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024]

ημερήσιας εφημερίδας μαζικής κυκλοφορίας De Telegraaf. Ο δεύτερος και ο τρίτος προσφεύγων, ο κ. Joost de Haas και ο κ. Bart Mos αντίστοιχα, είναι Ολλανδοί δημοσιογράφοι.

Τον Ιανουάριο του 2006, η De Telegraaf δημοσίευσε διάφορα άρθρα που συνέγραψαν οι Joost de Haas και ο κ. Bart Mos, σχετικά με κρατικά μυστικά που απέκτησαν οι ολλανδικές μυστικές υπηρεσίες ("AIVD") και τα οποία φαίνεται ότι περιήλθαν σε γνώση εγκληματιών. Τα άρθρα ανέφεραν λεπτομέρειες σχετικά με έρευνες της AIVD από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, συμπεριλαμβανομένων των κωδικών ονομάτων πρώην πληροφοριοδοτών. Σύμφωνα με τους δημοσιογράφους, αντίγραφα των εγγράφων είχαν επιστραφεί στην AIVD. Σε απάντηση των δημοσιεύσεων, η AIVD υπέβαλε μήνυση σχετικά με την παράνομη αποκάλυψη κρατικών μυστικών.

Στις 26 Ιανουαρίου 2006, το Τμήμα Εσωτερικών Ερευνών της Εθνικής Αστυνομίας εξέδωσε εντολή προς την Telegraaf για την παράδοση των πρωτότυπων εγγράφων που περιείχαν τα κρατικά μυστικά. Η εφημερίδα υπέβαλε ένσταση κατά της διαταγής στο περιφερειακό δικαστήριο της Χάγης, επικαλούμενη το δημοσιογραφικό της απόρρητο κατά της αποκάλυψης των πηγών της. Φοβήθηκε ότι η εξέταση των πρωτότυπων εγγράφων θα οδηγούσε την AIVD ή τη Δημόσια Εισαγγελία στη δημοσιογραφική πηγή, καθώς ενδέχεται να περιείχαν δακτυλικά αποτυπώματα. Το Περιφερειακό Δικαστήριο, ωστόσο, απέρριψε την ένσταση με το σκεπτικό ότι οι δημοσιογράφοι "δεν είχαν κληθεί να παράσχουν την ενεργό συνεργασία τους στην έρευνα για την ταυτότητα της πηγής" και ότι "οποιαδήποτε κύρωση των ενεργειών της Δημόσιας Εισαγγελίας στην παρούσα υπόθεση δεν θα εμπόδιζε οποιαδήποτε μελλοντική ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ της εφημερίδας και των πηγών της". Η προσφυγή της εφημερίδας επί νομικών ζητημάτων απορρίφθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο των Κάτω Χωρών το 2008.

Στις 7 Ιουνίου 2006, η εταιρεία εφημερίδων και οι δημοσιογράφοι κίνησαν αστική διαδικασία κατά του κράτους, ζητώντας προσωρινά μέτρα σχετικά με τις υποτιθέμενες τηλεφωνικές παρακολουθήσεις και τις παρακολουθήσεις των Joost de Haas και ο κ. Bart Mos, πιθανώς από πράκτορες της AIVD. Υποστήριξαν ότι η χρήση τέτοιων ειδικών εξουσιών ήταν παράνομη, δεδομένου ότι στερούνταν νομικής βάσης και, επιπλέον, παραβίαζε τις απαιτήσεις της επικουρικότητας και της αναλογικότητας, καθώς στην πραγματικότητα στόχευε τη δημοσιογραφική πηγή αντί των ίδιων των δημοσιογράφων. Το κράτος αρνήθηκε να επιβεβαιώσει ή να διαψεύσει τη χρήση των ειδικών εξουσιών, δεδομένου ότι αυτό θα συνεπαγόταν την αποκάλυψη πληροφοριών σχετικά με συγκεκριμένες επιχειρήσεις της AIVD και ενδεχομένως θα απειλούσε την εθνική ασφάλεια. Προχωρώντας στην υπόθεση ότι το κράτος είχε πράγματι χρησιμοποιήσει μέτρα παρακολούθησης, ο δικαστής προσωρινών μέτρων σε

πρώτο βαθμό έκρινε ότι η εν λόγω χρήση ήταν αντίθετη προς το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ και διέταξε τη λήψη προσωρινών μέτρων. Τόσο το Εφετείο όσο και ο Άρειος Πάγος, ωστόσο, έκριναν τελικά ότι η προστασία των δημοσιογραφικών πηγών δεν είναι απόλυτη και ότι τα μέτρα παρακολούθησης που στοχεύουν σε δημοσιογράφους δεν μπορούν να αποκλειστούν κατ' αρχήν.

Τον Νοέμβριο του 2006, οι δημοσιογράφοι εξετάστηκαν ως μάρτυρες σε ποινική διαδικασία εναντίον τριών ατόμων που ήταν ύποπτα για την αποκάλυψη κρατικών μυστικών εκτός της AIVD. Και οι δύο δημοσιογράφοι αρνήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις που ενδεχομένως θα πρόδιδαν την ταυτότητα του προσώπου ή των προσώπων από τα οποία είχαν λάβει τα έγγραφα. Οι δημοσιογράφοι τέθηκαν αρχικά υπό κράτηση για μη συμμόρφωση με δικαστική εντολή, αλλά αφέθηκαν ελεύθεροι τρεις ημέρες αργότερα, καθώς το Περιφερειακό Δικαστήριο της Χάγης αναγνώρισε τη σημασία της προστασίας των δημοσιογραφικών πηγών. Το Περιφερειακό Δικαστήριο ήταν επίσης της γνώμης ότι η ασφάλεια του κράτους δεν κινδύνευε στην πραγματικότητα, δεδομένου ότι η διαρροή εντός της AIVD είχε γίνει ευρέως γνωστή μέσω των μέσων ενημέρωσης. Τελικά, ένας ύποπτος καταδικάστηκε για τη διαρροή των αρχείων. Στην απόφαση αναφερόταν ότι τα έγγραφα που κατασχέθηκαν από την Telegraaf είχαν εξεταστεί από το Ολλανδικό Ιατροδικαστικό Ινστιτούτο, αλλά δεν είχαν βρεθεί ίχνη.

Στις 15 Νοεμβρίου 2006, το Εποπτικό Συμβούλιο Υπηρεσιών Πληροφοριών και Ασφάλειας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι αποφάσεις της AIVD να χρησιμοποιήσει ειδικές εξουσίες κατά των δημοσιογράφων για την έρευνα σχετικά με τη διαρροή πληροφοριών ήταν νόμιμες.

Στις 29 Δεκεμβρίου 2006, οι Telegraaf, Joost de Haas και Bart Mos κατέθεσαν προσφυγή κατά του Βασιλείου των Κάτω Χωρών στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) βάσει του άρθρου 34 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Και οι τρεις προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι παραβιάστηκε το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, καθόσον "ελήφθησαν μέτρα εναντίον τους, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης ειδικών εξουσιών, προκειμένου να εντοπιστούν οι δημοσιογραφικές τους πηγές". Επιπλέον, οι δημοσιογράφοι ισχυρίστηκαν ότι "είχαν πέσει θύματα παραβίασης του άρθρου 8 της Σύμβασης που προέκυψε από τη χρήση ειδικών εξουσιών παρακολούθησης".

Η Κυβέρνηση αναγνώρισε ότι τα μέτρα παρακολούθησης είχαν παρέμβει στα δικαιώματα των δημοσιογράφων σύμφωνα με τα άρθρα 8 και 10 της ΕΣΔΑ, αλλά υποστήριξε ότι η παρέμβαση ήταν δικαιολογημένη (δηλαδή, προβλεπόμενη από το νόμο, με νόμιμο σκοπό και αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία). Οι Joost de Haas και Bart Mos κατήγγειλαν ότι αν οι ίδιοι δεν ήταν "στόχοι" των μέτρων παρακολούθησης, η χρήση των μέτρων αυτών εναντίον τους δεν είχε νόμιμη βάση, δεδομένου

ότι υπήρχε νόμιμη βάση μόνο για την παρακολούθηση που στόχευε ειδικά σε αυτούς. Υποστήριξαν επίσης ότι, ακόμη και αν υπήρχε επίσημη νομική βάση, οι εγγυήσεις κατά της κατάχρησης ήταν ανεπαρκείς, δεδομένου ότι δεν υπήρχε προηγούμενος δικαστικός έλεγχος της χρήσης των ειδικών εξουσιών. Τέλος, οι δημοσιογράφοι δεν είδαν γιατί τα μέτρα παρακολούθησης ήταν "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία", λαμβάνοντας υπόψη ότι τα έγγραφα αφορούσαν έρευνες που είχαν ολοκληρωθεί πριν από έξι χρόνια, ότι δεν είχαν αποκαλυφθεί σημαντικές λεπτομέρειες σχετικά με πληροφοριοδότες ή διαδικασίες και ότι οι πληροφορίες ήταν ήδη γνωστές στους εγκληματικούς κύκλους εδώ και πολύ καιρό.

Είναι σημαντικό ότι τα ζητήματα που εγείρονται από τα μέτρα επιτήρησης συνήθως εξετάζονται μόνο βάσει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, αλλά στην προκειμένη περίπτωση τα μέτρα ήταν τόσο συνυφασμένα με το άρθρο 10 που το Δικαστήριο έκρινε σκόπιμο να εξετάσει το ζήτημα βάσει των άρθρων 8 και 10 ταυτόχρονα.

Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο κύριος σκοπός της έρευνας της AIVD ήταν να ανακαλύψει και να κλείσει τη διαρροή μυστικών πληροφοριών- η ταυτοποίηση του προσώπου ή των προσώπων που είχαν προμηθεύσει τα μυστικά έγγραφα στους δημοσιογράφους φαίνεται ότι ήταν δευτερεύουσα σε σχέση με αυτόν τον σκοπό. Ταυτόχρονα, ωστόσο, το Δικαστήριο τόνισε ότι μια δημοσιογραφική πηγή μπορεί να ταυτοποιηθεί σχετικά εύκολα. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι οι "πληροφορίες που προσδιορίζουν μια πηγή" περιλαμβάνουν -στο βαθμό που είναι πιθανό να οδηγήσουν στην αναγνώριση μιας πηγής- τόσο "τις πραγματικές περιστάσεις απόκτησης πληροφοριών από μια πηγή από έναν δημοσιογράφο" όσο και "το μη δημοσιευμένο περιεχόμενο των πληροφοριών που παρέχονται από μια πηγή σε έναν δημοσιογράφο". Λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους ορισμούς, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η AIVD, χρησιμοποιώντας τις εξουσίες παρακολούθησης των δημοσιογράφων, παρέκαμψε την προστασία της δημοσιογραφικής πηγής.

Όσον αφορά το ερώτημα αν η διαπιστωθείσα παρέμβαση στα άρθρα 8 και 10 της ΕΣΔΑ ήταν "προβλεπόμενη από το νόμο", το Δικαστήριο επανέλαβε τη νομολογία του σύμφωνα με την οποία το προσβαλλόμενο μέτρο πρέπει να έχει κάποια βάση στο εσωτερικό δίκαιο, η οποία όχι μόνο πρέπει να είναι προσιτή και προβλέψιμη ως προς τα αποτελέσματά της, αλλά και να παρέχει προστασία από αυθαίρετες παρεμβάσεις των δημόσιων αρχών, ιδίως όταν οι εξουσίες ασκούνται εν κρυπτώ (βλ. Weber και Saravia- Segerstedt-Wiberg κ.λπ. κατά Σουηδίας, Liberty κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου και Kennedy κατά Ηνωμένου Βασιλείου). Στην προκειμένη περίπτωση, η νομοθετική βάση για την παρέμβαση ήταν το άρθρο 6 παράγραφος 2 στοιχείο (α) του νόμου περί υπηρεσιών πληροφοριών και

ασφάλειας του 2002. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο νόμος ήταν προσβάσιμος και τα αποτελέσματά του προβλέψιμα, καθώς οι δημοσιογράφοι "δεν θα μπορούσαν ευλόγως να είχαν αγνοήσει ότι οι πληροφορίες που είχαν πέσει στα χέρια τους ήταν αυθεντικές διαβαθμισμένες πληροφορίες που είχαν αφαιρεθεί παράνομα από την ΑΙVD και ότι η δημοσίευσή τους ήταν πιθανό να προκαλέσει ενέργειες κατά την ανακάλυψη της προέλευσής τους. Όσον αφορά τις διαθέσιμες εγγυήσεις, το Δικαστήριο παρατήρησε κατ' αρχάς ότι η παρούσα υπόθεση διέφερε σαφώς από παλαιότερες υποθέσεις του ΕΔΔΑ στο ότι "χαρακτηρίζεται ακριβώς από τη στοχευμένη παρακολούθηση των δημοσιογράφων προκειμένου να διαπιστωθεί από πού απέκτησαν τις πληροφορίες τους". Τόνισε ότι "σε έναν τομέα όπου η κατάχρηση είναι δυνητικά τόσο εύκολη σε μεμονωμένες περιπτώσεις και θα μπορούσε να έχει τόσο επιβλαβείς συνέπειες για τη δημοκρατική κοινωνία στο σύνολό της, είναι κατ' αρχήν επιθυμητό να ανατεθεί ο εποπτικός έλεγχος σε δικαστή" ή σε άλλο "ανεξάρτητο όργανο". Ο εκ των υστέρων δικαστικός έλεγχος δεν αρκεί, δεδομένου ότι δεν μπορεί να αποτρέψει την ίδια την αποκάλυψη της ταυτότητας μιας πηγής. Στην προκειμένη περίπτωση, η χρήση των ειδικών εξουσιών φαίνεται ότι εγκρίθηκε από τον Υπουργό Εσωτερικών και Σχέσεων του Βασιλείου ή από τον επικεφαλής της ΑΙVD, σε κάθε περίπτωση "χωρίς προηγούμενο έλεγχο από ανεξάρτητο όργανο με εξουσία να την αποτρέψει ή να την τερματίσει". Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η "εκ των υστέρων επανεξέταση", για παράδειγμα από το Εποπτικό Συμβούλιο, "δεν μπορεί να αποκαταστήσει το απόρρητο των δημοσιογραφικών πηγών αφού καταστραφεί". Ενόψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο νόμος του 2002 περί υπηρεσιών πληροφοριών και ασφάλειας δεν παρέχει τις κατάλληλες εγγυήσεις κατά της στοχευμένης παρακολούθησης δημοσιογράφων με στόχο την ανακάλυψη των δημοσιογραφικών πηγών τους. Καθώς η παρέμβαση απέτυχε στο "προβλεπόμενο από το νόμο" κριτήριο, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 και 10 της ΕΣΔΑ.

Εν κατακλείδι, το Δικαστήριο έκρινε ομόφωνα ότι οι Κάτω Χώρες παραβίασαν τα δικαιώματα των δύο δημοσιογράφων βάσει του άρθρου 8 (ιδιωτική ζωή) σε συνδυασμό με το άρθρο 10 (ελευθερία έκφρασης) της ΕΣΔΑ, χρησιμοποιώντας ειδικές εξουσίες παρακολούθησης εναντίον τους και έκρινε κατά πλειοψηφία ότι οι Κάτω Χώρες παραβίασαν τα δικαιώματα της εταιρείας εφημερίδων βάσει του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, εκδίδοντας εντολή για την παράδοση εγγράφων ικανών να ταυτοποιήσουν δημοσιογραφικές πηγές. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο καταδίκασε τις Κάτω Χώρες να καταβάλουν στους προσφεύγοντες 60.000 ευρώ για έξοδα και δαπάνες.

2.3.7 Η απόφαση *Liberty and Others v. United Kingdom*

Στην απόφαση *Liberty and Others v. United Kingdom*, το ΕΔΔΑ έπρεπε να κρίνει αν η βρετανική νομοθεσία της δεκαετίας του 1990, μέσω του Electronic Test Facility ("ETF") που επέτρεπε την υποκλοπή 10.000 ταυτόχρονων τηλεφωνικών καναλιών που έρχονταν από το Δουβλίνο στο Λονδίνο και στη συνέχεια στην ηπειρωτική χώρα, ήταν σύμφωνη με τις εγγυήσεις που κατοχυρώνονται στο άρθρο 8⁶¹. Ο νόμος περί υποκλοπής επικοινωνιών του 1985 καθιστά αδίκημα την εκ προθέσεως την υποκλοπή επικοινωνιών μέσω ταχυδρομείου ή μέσω δημόσιου τηλεπικοινωνιακού συστήματος. Ωστόσο, ο Υπουργός είχε την εξουσία να εκδίδει ένταλμα που επέτρεπε την εξέταση των επικοινωνιών, εάν αυτό θεωρούνταν αναγκαίο για συμφέροντα της εθνικής ασφάλειας, για την πρόληψη ή τον εντοπισμό σοβαρών εγκλημάτων ή για τη διαφύλαξη της οικονομικής ευημερίας του κράτους.

Παρά τους ισχυρισμούς των προσφυγόντων, ότι μεταξύ 1990 και 1997 τα τηλέφωνα τους, τα τηλεομοιοτυπικά τους μηνύματα, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και δεδομένα, συμπεριλαμβανομένων νομικά προνομιακών και εμπιστευτικών πληροφοριών, είχαν υποκλαπεί από μια ηλεκτρονική εγκατάσταση δοκιμών που διαχειριζόταν το βρετανικό Υπουργείο Άμυνας, το Δικαστήριο Ερευνητικών Εξουσιών διαπίστωσε ότι το δικαίωμα υποκλοπής και πρόσβασης σε υλικό που καλύπτεται από ένταλμα, και τα κριτήρια βάσει των οποίων ασκείται, ήταν επαρκώς προσβάσιμα και προβλέψιμα ώστε να είναι σύμφωνα με το νόμο.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι στο παρελθόν είχε διαπιστώσει ότι η απλή ύπαρξη νομοθεσίας που επέτρεπε τη μυστική παρακολούθηση των επικοινωνιών συνεπαγόταν απειλή παρακολούθησης για όλους εκείνους στους οποίους θα μπορούσε να εφαρμοστεί η νομοθεσία. Επομένως, στην υπόθεση περίπτωση των προσφυγόντων, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παρέμβαση στα δικαιώματά τους, όπως αυτά κατοχυρώνονται από το άρθρο 8⁶².

⁶¹ Salamanca, E. (2014) 'RESPECT FOR PRIVACY AND PERSONAL DATA PROTECTION IN THE CONTEXT OF MASS SURVEILLANCE OF COMMUNICATION', *Journal of the Spanish Institute for Strategic Studies*, v. 4/2014, σ. 12

⁶² Brill. *Liberty and Others v. United Kingdom*. [online] Διαθέσιμο στο: <https://brill.com/> [τελευταία πρόσβαση 13 Ιανουαρίου 2024]

2.3.8 Η απόφαση *Weber and Saravia v. Germany*

Η απόφαση για την υπόθεση *Weber and Saravia v. Germany* μπορεί να ληφθεί ως σταθμός για τη διαμόρφωση της προσέγγισης του ΕΔΔΑ σχετικά με τις μαζικές παρακολουθήσεις⁶³. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με απόφαση πλειοψηφίας στις 29 Ιουνίου 2006, έκρινε απαράδεκτο το αίτημα των προσφευγόντων, διότι τα δικαιώματα που απορρέουν από τα άρθρα 8 και 10 της Σύμβασης δεν υπερέχουν του σκοπού του νόμου για την καταπολέμηση του εγκλήματος, ο οποίος περιλαμβάνει επαρκείς εγγυήσεις για την προστασία των ατόμων.

Η κ. Gabriele Weber, Γερμανίδα υπήκοος που ζει στο Μοντεβιδέο της Ουρουγουάης, είναι ανεξάρτητη δημοσιογράφος, η οποία ερευνά θέματα που αποτελούν αντικείμενο παρακολούθησης της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Πληροφοριών (εξοπλισμοί, διακίνηση ναρκωτικών κ.λπ.) και της πρώτης προσφεύγουσας. Για τη δουλειά της, ταξιδεύει τακτικά σε όλη την Ευρώπη για να πάρει συνεντεύξεις. Ο δεύτερος προσφεύγων είναι ο κ. Cesar Richard Saravia, υπήκοος Ουρουγουάης, ο οποίος ζει επίσης στο Μοντεβιδέο. Εργαζόταν ως υπάλληλος του Δημοτικού Συμβουλίου του Μοντεβιδέο. Έπαιρνε τηλεφωνικά μηνύματα για την κ. Weber όταν ήταν σε αποστολές, τα οποία στη συνέχεια της έστελνε όπου κι αν βρισκόταν. Στις 19 Νοεμβρίου 1995, οι προσφεύγοντες κατέθεσαν συνταγματική προσφυγή στο *Bundesverfassungsgericht* (Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο), ισχυριζόμενοι ότι ορισμένες διατάξεις του νόμου για την καταπολέμηση του εγκλήματος που τροποποιούν τον νόμο περί υποκλοπών, ή νόμο G 10, παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματά τους. Ειδικότερα, ισχυρίστηκαν ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα στο απόρρητο των τηλεπικοινωνιών, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης στον τομέα της πληροφόρησης και το δικαίωμα ελευθερίας του τύπου. Το Δικαστήριο εξέδωσε απόφαση στις 14 Νοεμβρίου 1999, κρίνοντας ότι η καταγγελία του δεύτερου προσφεύγοντος ήταν απαράδεκτη, ενώ η καταγγελία του πρώτου προσφεύγοντος έγινε εν μέρει δεκτή.

⁶³ Βλ. Rusinova V. (2019). 'A EUROPEAN PERSPECTIVE ON PRIVACY AND MASS SURVEILLANCE AT THE CROSSROADS' NATIONAL RESEARCH UNIVERSITY HIGHER SCHOOL OF ECONOMICS. Research Paper No. WP BRP 87/LAW/2019, σ. 5. Διαθέσιμο στο: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3347711 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2024]

Στη συνέχεια, οι προσφεύγοντες κατέθεσαν προσφυγή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ισχυριζόμενοι ότι ορισμένες διατάξεις του νόμου για την καταπολέμηση του εγκλήματος παραβιάζουν την ιδιωτική ζωή και την αλληλογραφία τους σύμφωνα με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Συγκεκριμένα, παραπονέθηκαν για τη διαδικασία στρατηγικής παρακολούθησης, για τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και τη χρήση τους, για την καταστροφή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την άρνηση κοινοποίησης των περιορισμών του απορρήτου των τηλεπικοινωνιών. Ο πρώτος προσφεύγων ισχυρίστηκε επίσης ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου σύμφωνα με το άρθρο 10 της Σύμβασης.

Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι ο νόμος επέτρεπε την παρακολούθηση πολυάριθμων τηλεπικοινωνιών, χωρίς επαρκή νομική βάση ή αποδεικτικά στοιχεία. Υποστήριξαν περαιτέρω ότι η παρακολούθηση γινόταν με τη βοήθεια συνθηματικών που παρέμεναν μυστικά και ότι η στρατηγική παρακολούθηση μπορούσε στη συνέχεια να χρησιμοποιηθεί σε σχέση με άτομα, εμποδίζοντας τον Τύπο να διεξάγει αποτελεσματικές έρευνες σε ευαίσθητους τομείς που καλύπτονται από τον νόμο.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η επέμβαση στα δικαιώματα των προσφευγόντων ήταν "αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία" για την επίτευξη του σκοπού του εναγόμενου κράτους, όπως προκύπτει από την ανάπτυξη των έξι κριτηρίων⁶⁴ στην νομολογία του, διότι η στρατηγική παρακολούθηση παρείχε σημαντικές εγγυήσεις κατά της κατάχρησης- η διαβίβαση και η χρήση των προσωπικών δεδομένων έθετε αυστηρούς όρους που περιορίζαν τη χρήση των πληροφοριών που λαμβάνονταν στο αναγκαίο μέτρο- η καταστροφή των προσωπικών δεδομένων θέσπιζε εγγυήσεις κατά της κατάχρησης- και τα παρακολουθούμενα πρόσωπα

⁶⁴ Βλ. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Weber and Saravia v. Germany*, § 95: Συγκεκριμένα, το εθνικό δίκαιο πρέπει να προσδιορίζει: α) τη φύση των απειλών για τις οποίες μπορεί να δοθεί εντολή παρακολούθησης, 2) τις κατηγορίες των προσώπων οι επικοινωνίες των οποίων μπορεί να τεθούν υπό παρακολούθηση, 3) το χρονικό διάστημα της παρακολούθησης, 4) τη διαδικασία εξέτασης, αξιοποίησης και αποθήκευσης των συλλεγέντων δεδομένων, 5) τις προφυλάξεις κατά την διαβίβαση δεδομένων σε τρίτους και 6) τις περιστάσεις υπό τις οποίες τα δεδομένα πρέπει να διαγραφούν ή να καταστραφούν.

ενημερώνονταν το συντομότερο δυνατό για τον περιορισμό του απορρήτου των τηλεπικοινωνιών τους⁶⁵.

⁶⁵ Global Freedom of Expression. Weber and Saravia v. Germany. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/weber-saravia-v-germany/> [τελευταία πρόσβαση 13 Φεβρουαρίου 2024]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΟΙ ΜΑΖΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ

Η συμβατότητα της γενικής υποχρέωσης διατήρησης δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών με το δίκαιο της Ένωσης εξετάστηκε από το ΔΕΕ στο πλαίσιο προδικαστικών παραπομπών.

3.1 Οδηγίες

3.1.1 Η Οδηγία 2002/58/EK (*e-Privacy Directive*)

Το νομοθέτημα που υφίσταται στην ΕΕ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες είναι η Οδηγία 2002/58⁶⁶ «σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες» (“Οδηγία e-Privacy”).

Οι αρχές της Οδηγίας e-Privacy εντοπίζονται στην Οδηγία 97/66/EK²⁹, η οποία υποκινήθηκε από την υιοθέτηση της Οδηγίας 95/46/EK³⁰ για την προστασία των ατόμων έναντι της επεξεργασία προσωπικών δεδομένων.

Η Οδηγία e-Privacy έθεσε ένα ευρύτερο πλαίσιο προστασίας σχετικά με τα ζητήματα που άπτονται της ιδιωτικότητας και των προσωπικών δεδομένων κατά τη χρήση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, στοχεύοντας στην ελεύθερη ροή των προσωπικών δεδομένων, του εξοπλισμού και των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και στην υιοθέτηση κοινών προτύπων στην ΕΕ για την προστασία αυτών των δεδομένων⁶⁷. Αναγνωρίζοντας τις προκλήσεις για την ιδιωτικότητα των χρηστών που απορρέουν από τις αυξανόμενες

⁶⁶ Οδηγία 2002/58/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες), Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/?uri=celex%3A32002L0058> [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024]

⁶⁷ Άρθρο 1 Οδηγία 2002/58

δυνατότητες αποθήκευσης δεδομένων⁶⁸, η Οδηγία καθιέρωσε την αρχή του απορρήτου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, επαυξάνοντας το πεδίο προστασίας του, με την επέκτασή του στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας (“όσο και των συναφών δεδομένων κινήσεως”) και απαγόρευσε καταρχήν την αποθήκευση των επικοινωνιών και δεδομένων κινήσεως από άλλα πρόσωπα πέραν των χρηστών χωρίς τη συγκατάθεση τους.

Η Οδηγία δεν θίγει τη δυνατότητα των κρατών μελών να προβαίνουν σε νόμιμη παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή να λαμβάνουν άλλα μέτρα, όταν αυτό είναι αναγκαίο, για οποιονδήποτε από τους περιοριστικά αναφερόμενους στη διάταξη σκοπούς, ήτοι για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, της εθνικής άμυνας, της ασφάλειας του κράτους (περιλαμβανομένης της οικονομικής ευημερίας του κράτους εφόσον οι δραστηριότητες συνδέονται με θέματα ασφάλειας του κράτους) και την εφαρμογή του ποινικού δικαίου, και σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, όπως ερμηνεύθηκε από τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ³²⁰. Τα μέτρα αυτά πρέπει να είναι κατάλληλα, αυστηρώς ανάλογα των προς επίτευξη σκοπών και αναγκαία στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας και να υπόκεινται σε επαρκείς διασφαλίσεις σύμφωνα με την ΕΣΔΑ

3.1.2 Η Οδηγία 2006/24/EK (Data Retention Directive)

Άξια αναφοράς στο συγκεκριμένο πλαίσιο είναι η πρόσκαιρη ισχύς της Οδηγίας 2006/24/EK⁶⁹, γνωστή ως “Data Retention Directive”, η οποία θέσπισε “γενναιόδωρα” την διατήρηση από τους παρόχους των μεταδεδομένων επικοινωνίας “για τους σκοπούς της διερεύνησης, διαπίστωσης και δίωξης σοβαρών ποινικών αδικημάτων”, στα οποία θα αποκτούν πρόσβαση οι αρμόδιες εθνικές διωκτικές αρχές. Το χρονικό πλαίσιο διατήρησης οριζόταν από έξι μήνες έως δύο χρόνια και το χαρακτηριστικό είναι πως δεν έθετε κάποιο κριτήριο για τη διάκριση ως προς τα υποκείμενα-στόχους, χωρίς να υφίσταται κάποια εύλογη υπόνοια εις βάρος τους. Προβλέφθηκε δηλαδή για το σύνολο του ευρωπαϊκού

⁶⁸ Αιτ. Σκ 6 και 7 Οδηγίας

⁶⁹ Οδηγία 2006/24/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2006, για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/EK, Διαθέσιμο στο: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32006L0024> [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024]

πληθυσμού, χωρίς να εξειδικεύει επαρκώς τα αντικειμενικά κριτήρια για μια τέτοια διατήρηση, δημιουργώντας ασαφές πλαίσιο για το ποια υποκείμενα θα μπορούσαν να υπαχθούν σε αυτό το μέτρο, αφού δεν προϋπέθετε την ενοχή κάποιου για αδίκημα. Μάλιστα, δεν εξαρτούσε την απόφαση περί διατήρησης των δεδομένων από την κρίση κάποιου ανεξάρτητου οργάνου. Σκοπός της Οδηγίας ήταν η καταπολέμηση της τρομοκρατίας και η πρόληψη του οργανωμένου εγκλήματος, ανάγκη που κατέστη επιτακτική εκείνη την περίοδο, ιδίως ύστερα από τις τρομοκρατικές επιθέσεις που σημειώθηκαν κατά το προγενέστερο χρονικό διάστημα.

Η Data Retention Directive προκάλεσε αντιδράσεις καθώς θεωρήθηκε ως προσπάθεια συστηματικής παρακολούθησης των πολιτών⁷⁰ και ακολούθησε έντονη κριτική συζήτηση ως προς την συμβατότητα με την ΕΣΔΑ και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και συγκεκριμένα ως προς τη συνδρομή του κριτηρίου της αναγκαιότητας που θέτει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Εν τέλει, η Data Retention Directive, ύστερα από προδικαστικά ερωτήματα που έθεσε η Ιρλανδία και η Αυστρία στο ΔΕΕ, κρίθηκε με την απόφαση C-293/2012 Digital Rights Ireland, με αποτέλεσμα να ακυρωθεί και να κηρυχθεί ανίσχυρη, ως αποκλίνουσα από θεμελιώδεις διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Το ΔΕΕ, επικαλούμενο τα άρθρα 7, 8 και 11 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα μέτρα της Οδηγίας συνιστούν σκληρές επεμβάσεις στα δικαιώματα των άρθρων αυτών. Πράγματι, τα διατηρούμενα δεδομένα στο σύνολό τους θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ιδιαίτερα συμπεράσματα όσον αφορά την ιδιωτική ζωή των υποκειμένων, τα οποία επιπρόσθετα θα επωμιζόταν το άγχος του αισθήματος της διαρκούς παρακολούθησης. Ναι μεν το Δικαστήριο αναγνώρισε την αξία των διατηρουμένων δεδομένων ως προς την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και της βαριάς εγκληματικότητας – σκοποί γενικότερου συμφέροντος για την ΕΕ που ανάγονται στη δημόσια ασφάλεια, εντούτοις επεσήμανε ότι τίθεται ζήτημα ως προς το απολύτως αναγκαίο χαρακτήρα του μέτρου της Οδηγίας. Το γεγονός της μη οριοθέτησης προϋποθέσεων, κανόνων και εγγυήσεων του επιβαλλόμενου

⁷⁰ Τάσσης Σ. (2014). 'ΔΕΕ - δύο θεμελιώδεις αποφάσεις για τα προσωπικά μας δεδομένα και τα ηλεκτρονικά δίκτυα: Απόφαση C-131/12 (Google) και συνεκδικαζόμενες C- 293/12 και C-594/12(νομιμότητα υποχρεωτικής διατήρησης τηλεπικοινωνιακών δεδομένων)'. Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ), τ. 3/2014 – Έτος 11ο, σελ. 359-364, σ. 359.

μέτρου οδήγησε στο συμπέρασμα ότι υπερβαίνει τα όρια που θέτει η αρχή της αναλογικότητας.

Μετά την ακύρωση της Οδηγίας, η διατήρηση των μεταδεδομένων εκ μέρους των παρόχων δεν είναι υποχρεωτική. Επανήλθε το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς της Οδηγίας 2002/58, η οποία στο άρθρο 15 παρ. 1 προβλέπει τη δυνατότητα των κρατών μελών να θεσπίζουν νομοθετικά μέτρα που περιορίζουν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην Οδηγία, τηρουμένων όμως των κανονιστικών απαιτήσεων του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, για τα οποία υφίσταται πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ.

3.2 Αποφάσεις του ΔΕΕ

3.2.1 Υπόθεση Η.Κ. κατά Prokuratuur (ΔΕΕ C-746/18)

Στην πρόσφατη απόφαση Η.Κ. κατά Prokuratuur⁷¹ το ΔΕΕ ερμηνεύοντας τις διατάξεις της Οδηγίας 2002/58 υπενθύμισε ότι το αρ.15 αυτής, υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 11, καθώς και του άρθρου 52, παράγραφος 1, του Χάρτη, αντιτίθεται σε νομοθετικά μέτρα τα οποία προβλέπουν, για τους σκοπούς αυτούς, προληπτικώς, τη γενικευμένη και χωρίς διάκριση διατήρηση των δεδομένων κίνησης και των δεδομένων θέσης⁷².

Έκρινε επίσης ότι:

1) μόνον η καταπολέμηση του σοβαρού εγκλήματος και η πρόληψη σοβαρών απειλών κατά της δημόσιας ασφάλειας μπορούν να δικαιολογήσουν σοβαρές επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη, όπως αυτές από τις οποίες συνεπάγεται η διατήρηση των δεδομένων κίνησης και των δεδομένων θέσης, είτε αυτή είναι γενική και χωρίς διάκριση είτε στοχευμένη⁷³.

2) η επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη, την οποία συνεπάγεται η πρόσβαση δημόσιας αρχής σε σύνολο δεδομένων κίνησης ή δεδομένων θέσης, από τα οποία μπορούν να αντληθούν πληροφορίες σχετικά με τις επικοινωνίες που πραγματοποίησε χρήστης μέσου ηλεκτρονικής επικοινωνίας ή σχετικά με

⁷¹ Υπόθεση C-746/18

⁷² Αιτ. Σκ 30 υπόθ. C-746/18

⁷³ Αιτ. Σκ 33 υπόθ. C-746/18

τον γεωγραφικό εντοπισμό του τερματικού εξοπλισμού τον οποίο χρησιμοποιεί, χαρακτηρίζεται σε κάθε περίπτωση σοβαρή, ανεξαρτήτως της διάρκειας του χρονικού διαστήματος για το οποίο έχει ζητηθεί η πρόσβαση στα εν λόγω δεδομένα και του όγκου ή του είδους των διαθέσιμων δεδομένων για το διάστημα αυτό, όταν από το εν λόγω σύνολο δεδομένων μπορούν να συναχθούν ακριβή συμπεράσματα σχετικά με την ιδιωτική ζωή του οικείου προσώπου ή των οικείων προσώπων⁷⁴.

3) η σοβαρότητα της επέμβασης την οποία συνιστά η πρόσβαση εκτιμάται κατ' ανάγκην σε συνάρτηση με τον κίνδυνο που εν γένει συνδέεται με την κατηγορία των δεδομένων στα οποία ζητείται πρόσβαση για την ιδιωτική ζωή των οικείων προσώπων, χωρίς να έχει σημασία, αν οι πληροφορίες σχετικά με την ιδιωτική ζωή που απορρέουν από τα δεδομένα αυτά είναι ή όχι ευαίσθητες⁷⁵.

Το Δικαστήριο, εστιάζοντας αυτή τη φορά στο ζήτημα της πρόσβασης των αρμόδιων αρχών στα δεδομένα επικοινωνίας, επισημαίνει ότι πράγματι όσο περισσότερα τα δεδομένα και για όσο μεγαλύτερο διάστημα η πρόσβαση, τόσο μεγαλύτερη και η παρέμβαση στα θιγόμενα θεμελιώδη δικαιώματα και χρησιμοποιεί την εν λόγω επισήμανση για να επανέλθει στην απαίτηση η εν λόγω πρόσβαση να περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο μέτρο, την οποία συγκεκριμενοποιεί εν προκειμένω κρίνοντας ότι η πρόσβαση αυτή πρέπει να περιορίζεται στις υποθέσεις της σοβαρής εγκληματικότητας και μάλιστα ανεξαρτήτως του χρονικού διαστήματος για το οποίο ζητείται ή του όγκου των δεδομένων. Η απόφαση του ΔΕΕ χαρακτηρίζεται από αυστηρότητα, καθώς αποσκοπεί στην αποτροπή της περαιτέρω άμβλυνσης των προϋποθέσεων διατήρησης των δεδομένων επικοινωνίας.

Το ΔΕΕ δηλαδή συνδέει την πρόσβαση των δημοσίων αρχών σε δεδομένα κίνησης και θέσης μόνο με την ανάγκη καταπολέμησης της βαριάς εγκληματικότητας και των σοβαρών απειλών κατά της δημόσιας ασφάλειας και όχι έναντι κάθε απειλής. Επιπλέον, κρίνει κάθε πρόσβαση σε τέτοιο σύνολο δεδομένων ως αυτοτελώς σοβαρή επέμβαση, ανεξαρτήτως του διαστήματος πρόσβασης και του όγκου, διότι από αυτό είναι δυνατό να εξαχθούν ακριβή συμπεράσματα για τη ζωή ενός προσώπου. Υιοθετεί δε σε κάθε περίπτωση μια αναλογική εκτίμηση κινδύνου που συνεπάγεται η πρόσβαση για την ιδιωτική ζωή.

⁷⁴ Αιτ. Σκ 39 υπόθ. C-746/18

⁷⁵ Αιτ. Σκ 40 υπόθ. C-746/18

Δηλαδή, σύμφωνα με το ΔΕΕ, το αν νομίμως ζητούν πρόσβαση οι δημόσιες αρχές σε δεδομένα κίνησης και θέσης, εξαρτάται από τις σοβαρές συνέπειες και τον κίνδυνο που είναι δυνατό να έχει αυτή στην ιδιωτικότητα. Με άλλα λόγια, το είδος, η διάρκεια και η έκταση της πρόσβασης σε δεδομένα κίνησης και θέσης, πρέπει να σταθμίζονται με μεγάλη προσοχή, λόγω ακριβώς της δυνατότητας εξαγωγής πλήθους συμπερασμάτων για την ιδιωτική ζωή ενός προσώπου. Μια έρευνα από δημόσιες αρχές, δεν πρέπει να συνεπάγεται την κατάργηση κάθε έννοιας ιδιωτικότητας των ερευνόμενων προσώπων. Η κρίση αυτή είναι ιδιαίτερος χρήσιμη προς αντιπαραβολή σε σχέση με τα ισχύοντα σε εθνικό επίπεδο.

3.2.2 Απόφαση του ΔΕΕ *La Quadrature du Net and Others κατά Premier ministre and Others* (ΔΕΕ υπόθ. C-511/18, C-512/18 και C-520/18)

Μια άλλη σημαντική απόφαση του ΔΕΕ στον τομέα του απορρήτου της επικοινωνίας είναι η υπόθεση *La Quadrature du Net and Others κατά Premier ministre and Others*. Αυτή η υπόθεση αφορούσε τη συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας για τη γενική και αδιάκριτη διατήρηση δεδομένων κίνησης και τοποθεσίας με το άρθρο 15 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ. Το ΔΕΕ κλήθηκε να κρίνει περί του ζητήματος εάν η υποχρέωση γενικής και χωρίς διάκριση διατήρησης δεδομένων, συνιστά, στο πλαίσιο των συνεχιζόμενων σοβαρών απειλών για την εθνική ασφάλεια, επέμβαση η οποία δικαιολογείται από το δικαίωμα στην ασφάλεια και από τις απαιτήσεις εθνικής ασφάλειας, για τις οποίες είναι υπεύθυνα τα κράτη μέλη.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι το ενωσιακό δίκαιο απαγορεύει εθνική ρύθμιση που επιβάλλει σε πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών την γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης και τη διαβίβασή τους με σκοπό την καταπολέμηση της εγκληματικότητας εν γένει ή τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας⁷⁶. Ωστόσο, σε περιπτώσεις κατά τις οποίες υφίσταται σοβαρή απειλή για την εθνική ασφάλεια, η οποία αποδεικνύεται πραγματική και ενεστώσα ή προβλέψιμη, το κράτος- μέλος δύναται να παρεκκλίνει από την υποχρέωση διασφάλισης του απορρήτου των δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και να διατάξει, μέσω σχετικής νομοθεσίας, την γενική και άνευ διακρίσεων διατήρηση και αυτοματοποιημένη επεξεργασία των δεδομένων αυτών για χρονικό

⁷⁶ Court of Justice of the European Union (2020) *PRESS RELEASE No 123/20*, Luxembourg, Court of Justice of the European Union. Διαθέσιμο σε: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7052/el/?annee=2020 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2024]

διάστημα που περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο αλλά μπορεί να παραταθεί, εάν η απειλή εξακολουθεί να υφίσταται⁷⁷.

Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι τα επίμαχα δεδομένα «είναι αναγκαία για τον εντοπισμό της πηγής μιας επικοινωνίας και του προσορισμού της, για τον καθορισμό της ημερομηνίας, της ώρας, της διάρκειας και του είδους της επικοινωνίας, για τον προσδιορισμό του χρησιμοποιούμενου υλικού επικοινωνίας, καθώς και για τον γεωγραφικό εντοπισμό του τερματικού εξοπλισμού και των επικοινωνιών, (...)»⁷⁸, επισημαίνοντας ότι τέτοιου είδους δεδομένα «μπορούν να αποκαλύψουν πληροφορίες σχετικά με σημαντικό αριθμό πτυχών της ιδιωτικής ζωής των υποκειμένων των δεδομένων, συμπεριλαμβανομένων ευαίσθητων πληροφοριών, όπως είναι ο γενετήσιος προσανατολισμός, τα πολιτικά φρονήματα, οι θρησκευτικές, φιλοσοφικές, κοινωνικές ή άλλες πεποιθήσεις, καθώς και η κατάσταση της υγείας, ενώ τα δεδομένα αυτά τυγχάνουν, επιπλέον, ειδικής προστασίας στο δίκαιο της Ένωσης. Στο σύνολό τους, τα εν λόγω δεδομένα παρέχουν τη δυνατότητα να συνάγονται με ιδιαίτερη ακρίβεια συμπεράσματα σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και άλλες μετακινήσεις, (...) παρέχουν τα μέσα για τον προσδιορισμό του προφίλ των υποκειμένων των δεδομένων, πληροφορία η οποία, υπό το πρίσμα του δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, είναι εξίσου ευαίσθητη με το περιεχόμενο αυτό καθαυτό των επικοινωνιών»⁷⁹. Ενόψει της ιδιαίτερης φύσης των δεδομένων αυτών, της πληθώρας των πληροφοριών που μπορούν να εξαχθούν και αφορούν κάθε πτυχή της προσωπικής και ιδιωτικής ζωής των προσώπων, το δίκαιο της ΕΕ δε μπορεί παρά να επιφυλάσσει αντίστοιχα ιδιαίτερη προστασία του απορρήτου χαρακτήρα αυτών των δεδομένων, οπότε μια τέτοια υποχρέωση την οποία επιβάλλει ένα κράτος μέλος στους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, βάσει εθνικής ρύθμισης, να διατηρούν τα δεδομένα κίνησης προκειμένου οι αρμόδιες εθνικές αρχές να έχουν πρόσβαση σε αυτά, εφόσον παρίσταται ανάγκη, συνιστά σοβαρή παρέμβαση στα δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής και είναι επιτρεπτή μόνο εάν κρίνεται ως το απολύτως αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων με την ρύθμιση αυτή σκοπών και υπό την προϋπόθεση ότι υπόκειται σε

⁷⁷ Στο ίδιο.

⁷⁸ Αιτ. Σκ 82 υπόθ. C-511/18

⁷⁹ Αιτ. Σκ 117 υπόθ. C-511/18

αποτελεσματικές διασφαλίσεις και εγγυήσεις προκειμένου να αποφευχθεί οποιαδήποτε πιθανή κατάχρηση του εν λόγω επεμβατικού μέτρου.

Η απόφαση *La Quadrature du Net* επιβεβαίωσε τη δέσμευση του ΔΕΕ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στην ψηφιακή εποχή. Τόνισε τη σημασία ισχυρών διασφαλίσεων, συμπεριλαμβανομένης της προηγούμενης εξουσιοδότησης από ανεξάρτητο φορέα, της αναγκαιότητας διατήρησης δεδομένων για συγκεκριμένους σκοπούς και για περιορισμένο χρόνο και της διαθεσιμότητας αποτελεσματικών ένδικων μέσων κατά καταχρηστικών πρακτικών.

Στην απόφαση *La Quadrature du Net and Others* η αντίθεση του ΔΕΕ στις μαζικές παρακολουθήσεις τίθεται υπό αμφισβήτηση⁸⁰. Στην τελευταία απόφαση το Δικαστήριο προβαίνει σε μία ελαστική αντιμετώπιση ορισμένων εκφάνσεων της προστασίας του απορρήτου λόγω του ότι πρωταγωνιστεί η ανάγκη καταπολέμησης της τρομοκρατίας και διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας⁸¹, η οποία όμως εξακολουθεί να αποτελεί αόριστη νομική έννοια.

3.2.3 Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις *Tele 2 Sverige AB & Secretary of State for the Home Department* (ΔΕΕ υπόθ. C-203/15 και C-698/15)

Αντίστοιχες με την ανωτέρω απόφαση ήταν και οι σκέψεις του ΔΕΕ που διατυπώθηκαν στις υποθέσεις C-203/2015 και C-698/2015 που αφορούσαν την ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58, το οποίο μετά την κατάργηση της Οδηγίας 2004/26/EK αποτελεί τη νομική βάση στην ενωσιακή έννομη τάξη για τη διατήρηση των δεδομένων. Το ΔΕΕ κλήθηκε να κρίνει περί της νομιμότητας της εθνικής ρύθμισης της Σουηδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου που προέβλεπε μια γενική υποχρέωση διατήρησης των δεδομένων, αφορώσα όλα τα πρόσωπα, όλα τα μέσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας και όλα τα δεδομένα κίνησης, χωρίς περιορισμούς, διαφοροποιήσεις και εξαιρέσεις. Εν προκειμένω το ΔΕΕ εφάρμοσε τα ίδια κριτήρια με αυτά που εφαρμόστηκαν στην υπόθεση *Digital Rights Ireland* κρίνοντας ως

⁸⁰ ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021' με σχόλιο Α. Κουσουνί. Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ), τ.1/2021 – Έτος 18ο, σ. 106-118, σ. 118

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 117

επιβεβλημένη την υπαγωγή των αποθηκευμένων παρελθοντικών δεδομένων κίνησης και θέσης («εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας») στην προστασία του απορρήτου⁸². Το ΔΕΕ διαπίστωσε και πάλι ότι «τα μεταδεδωμένα επικοινωνίας, λαμβανόμενα στο σύνολό τους, παρέχουν τη δυνατότητα συναγωγής ιδιαίτερας ακριβών συμπερασμάτων σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων, των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και άλλες μετακινήσεις, οι ασκούμενες δραστηριότητες, οι κοινωνικές σχέσεις των προσώπων αυτών και τα κοινωνικά περιβάλλοντα, στα οποία τα πρόσωπα αυτά συχνάζουν»⁸³.

Η απόφαση *Tele 2 Sverige* έρχεται σε ρήξη με το παρελθόν με έναν πολύ σημαντικό τρόπο, καθώς το Δικαστήριο δηλώνει για πρώτη φορά απερίφραστα ότι το μέτρο γενικής διατήρησης δεδομένων είναι ασύμβατο με το ενωσιακό δίκαιο, υπό το πρίσμα του ΧΘΔΕΕ⁸⁴, επιδεικνύοντας πρωτοφανή σθεναρή αντίσταση σε κάθε προσπάθεια υποβάθμισης του επιπέδου προστασίας της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων ενόψει των τεχνολογικών δυνατοτήτων⁸⁵.

Η απόφαση αυτή αποτελεί την πρώτη δήλωση του ΔΕΕ σχετικά με τις μαζικές παρακολουθήσεις για την προστασία της εθνικής ασφάλειας και χαράσσει τις κατευθυντήριες γραμμές για την εξέταση μελλοντικών υποθέσεων στο πεδίο αυτό. Η σημασία της μπορεί να γίνει αντιληπτή αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τα συμπεράσματα του Δικαστηρίου στις αποφάσεις *Digital Rights Ireland* και *Tele 2* αξιοποιήθηκαν για τη διαμόρφωση της πρότασης Κανονισμού «για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες»⁸⁶ η οποία διατηρεί την ουσία του άρθρου 15 της Οδηγίας 2002/58/EK.

3.2.4 Υπόθεση *Digital Rights Ireland* (ΔΕΕ υπόθ. C-293/12 και C-594/12)

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-293/12 και C-594/12, το ΔΕΕ με την απόφαση *Digital Rights Ireland Ltd* κλπ αξιολόγησε την Οδηγία 2006/24/EK και το νομικό πλαίσιο που έθεσε

⁸² ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016 με σχόλιο Γ. Τσόλια, ό.π.

⁸³ Αιτ. Σκ 99 υπόθ. C-203/15

⁸⁴ Lynskey O. (2017) 'Tele2 Sverige AB and Watson et al: Continuity and Radical Change'. [online] European Law Blog. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2017/01/12/tele2-sverige-ab-and-watson-et-al-continuity-and-radical-change/> [τελευταία πρόσβαση 19 Ιανουαρίου 2024]

⁸⁵ Rusinova V., ό.π., σ. 9

⁸⁶ ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016 με σχόλιο Γ. Τσόλια, ό.π.

σχετικά με την υποχρεωτική διατήρηση των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας («δεδομένων κίνησης και θέσης») των χρηστών – συνδρομητών (data retention) για λόγους διακρίβωσης σοβαρών εγκλημάτων, την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος καταλήγοντας να την κηρύσσει ανίσχυρη, όπως ελέχθη ανωτέρω.

Συνοπτικά αξίζει να αναφερθούν ορισμένες θέσεις του ΔΕΕ οι οποίες αντικατοπτρίζουν το σκεπτικό του για τη σημασία που έχουν τα μεταδεδομένα επικοινωνίας και πως η πρόβλεψη τέτοιων μέτρων όπως αυτά που θέτει η οδηγία συνιστούν κατάφωρη επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα που καθιερώνει ο ΧΘΔΕΕ (ιδίως άρθρα 7, 8, 11 και 52).

Το ΔΕΕ επεσήμανε αρχικά ότι τα δεδομένα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας «παρέχουν τη δυνατότητα, μεταξύ άλλων, διαπιστώσεως της ταυτότητας του προσώπου με το οποίο ο συνδρομητής ή ο εγγεγραμμένος χρήστης επικοινωνήσε, καθώς και του μέσου με το οποίο έγινε η επικοινωνία, καθώς και τη δυνατότητα προσδιορισμού του χρόνου της επικοινωνίας και της γεωγραφικής θέσεως από την οποία έλαβε χώρα η επικοινωνία αυτή. Επιπλέον, τα δεδομένα αυτά παρέχουν τη δυνατότητα να διαπιστωθεί η συχνότητα των επικοινωνιών του συνδρομητή ή του εγγεγραμμένου χρήστη με συγκεκριμένα πρόσωπα σε δεδομένη χρονική περίοδο», καθώς επίσης «(...) λαμβανόμενα στο σύνολό τους, παρέχουν τη δυνατότητα συναγωγής ιδιαίτερας ακριβών συμπερασμάτων σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και άλλες μετακινήσεις, οι ασκούμενες δραστηριότητες, οι κοινωνικές σχέσεις των προσώπων αυτών και τα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία τα πρόσωπα αυτά συχνάζουν.»⁸⁷. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ένας σκοπός γενικού συμφέροντος, όσο θεμελιώδης και αν είναι, δεν μπορεί, αυτός και μόνον, να προταθεί ως δικαιολογία για την προληπτική υποχρεωτική διατήρηση και τη μη διαγραφή από τους Παρόχους των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας για όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες της ΕΕ χωρίς την ύπαρξη κάποιου στοιχείου που άμεσα ή έμμεσα να τους συνδέει με υπόνοιες τέλεσης εγκληματικών πράξεων. Με τον τρόπο αυτό, καθίστανται άπαντες «υπό αίρεση ύποπτοι» ώστε να παραβιάζεται αφενός, η αρχή της αναλογικότητας, αφετέρου, τα άρθρα 7, 8 και 52 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών

⁸⁷ Βλ. την υπ' αριθμ. 26 αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ

Δικαιωμάτων⁸⁸. Οι λόγοι που στηρίζουν το συμπέρασμα αυτό είναι οι εξής : η οδηγία αφορά αφενός το σύνολο των προσώπων που είναι χρήστες υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ακόμα και πρόσωπα που δεν έχουν εμπλοκή με τα εγκλήματα, αφετέρου δεν περιορίζεται σε διατήρηση χρονικά ή τοπικά περιορισμένη, ούτε αφορά σε συγκεκριμένα πρόσωπα σε σχέση με τα οποία είναι αναγκαία η διατήρηση δεδομένων για τους σκοπούς της πρόληψης, διαπίστωσης ή δίωξης σοβαρών εγκλημάτων· περαιτέρω η οδηγία δεν οριοθετεί σαφώς ποια αδικήματα δύνανται να αποτελούν αντικείμενο έρευνας από τις εθνικές αρχές, ούτε προβλέπει ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις για την πρόσβαση αυτών στα διατηρούμενα δεδομένα· και τέλος όσον αφορά τη διάρκεια της διατήρησης δεδομένων, ο καθορισμός της δεν στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια ⁸⁹. Στην ίδια απόφαση του ΔΕΕ ρητά γίνεται αναφορά στη συναφή νομοθεσία της ΕΕ και την ερμηνεία της από το Δικαστήριο, όπου με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο γίνεται δεκτό ότι τα παρελθοντικά αποθηκευμένα στους Παρόχους «εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας» (δεδομένα κίνησης και θέσης) υπάγονται στην προστασία του απορρήτου, καθώς και ότι η πρόσβαση στα διατηρούμενα δεδομένα από τις αρμόδιες εθνικές αρχές πρέπει να εξαρτάται από προηγούμενο έλεγχο πραγματοποιούμενο είτε από δικαστήριο είτε από ανεξάρτητη διοικητική αρχή.

Φαίνεται ότι κατέστη σαφές ότι τα μεταδεδομένα επικοινωνίας διατηρούν στο ενωσιακό δίκαιο και την ευρωπαϊκή πραγματικότητα εξέχουσα σημασία και η προστασία του απορρήτου χαρακτηρίζει τους πρέπει να λαμβάνει ιδιαίτερη προσοχή ενόψει της δυναμικής που έχουν για την κατασκευή «επικοινωνιακών πορτραίτων» όχι μόνο συγκεκριμένων προσώπων, αλλά και ολόκληρης της κοινωνίας, ιδιαίτερα στο ψηφιακό περιβάλλον το οποίο την επιτρέπει από τεχνικής άποψης. Η απόφαση αυτή θεωρείται ότι έχει πρακτική σπουδαιότητα διότι ορθώθηκαν φραγμοί στην κανονιστική ευχέρεια του ενωσιακού νομοθέτη να εισάγει περιορισμούς στην προστασία του απορρήτου της ελεύθερης επικοινωνίας για λόγους προάσπισης της δημόσιας ασφάλειας και καταστολής της σοβαρής εγκληματικότητας ⁹⁰. Τέτοιου είδους περιορισμοί που εισάγουν παρέκκλιση από την αρχή

⁸⁸ ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016' με σχόλιο Γ. Τσόλια. Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ), τ.1/2017 – Έτος 14ο

⁸⁹ Ιγγλεζάκης, Ι. (2021) Δίκαιο Πληροφορικής (Δ' Έκδοση). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ.

⁹⁰ Λαχανά, Κ.-Χ. (2014) «Παρατηρήσεις στη Δ.Ε.Ε., συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-293/12

του απορρήτου των επικοινωνιών και των συναφών δεδομένων πρέπει να ερμηνεύονται συσταλτικά και να υπακούν στη τιθέμενη από το δίκαιο αρχής της αναλογικότητας.

Η απόφαση *Digital Rights Ireland* σηματοδότησε ένα σημαντικό βήμα για την προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ. Πρόκειται για μία απόφαση-σταθμό, που κατέστη ορόσημο στον τομέα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων⁹¹ και απαγόρευσε ουσιαστικά τις μαζικές παρακολουθήσεις στην ΕΕ⁹². Παρατηρείται μία μεταστροφή της θέσης του ΔΕΕ, το οποίο μέχρι τότε τηρούσε μία, κατά γενική ομολογία, ευλαβική στάση σεβασμού απέναντι στους νόμους-πλαίσιο της ΕΕ, ακόμα και όταν οι επίδικες οδηγίες ή αποφάσεις-πλαίσιο άφηναν περιθώρια για σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων⁹³.

(Digital Rights Ireland Ltd.) και C-594/12 (Seitlinger κλπ.), Απόφαση της 8ης Απριλίου 2014», Constitutionalism – Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης. Διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/c-29312-digital-rights/> [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024].

⁹¹ Μπαντή-Μαρκούτη, Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α. (2015). 'Μεταδεδομένα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες: η κατάργηση της Οδηγίας 2006/24 και η USA Freedom Act 2015'. Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ), τ.3/2015 – Έτος 12ο, σ. 348

⁹² Peers S. (2014). 'The data retention judgment: The CJEU prohibits mass surveillance'. EU Law Analysis. [online] Διαθέσιμο σε: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2014/04/the-data-retention-judgment-cjeu.html> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2024]

⁹³ Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 345

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΕΔΔΑ) ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ (ΔΕΕ) ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΜΑΖΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙΣ

Οι μαζικές παρακολουθήσεις ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) αποτελούν σημαντικές διαδικασίες για τη διασφάλιση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της νομικής συμμόρφωσης των κρατών και των οργανώσεων προς τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έχουν διαφορετικές αλλά συμπληρωματικές λειτουργίες όσον αφορά τις μαζικές παρακολουθήσεις. Η σύγκριση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) σχετικά με τις μαζικές παρακολουθήσεις αναδεικνύει ορισμένες κοινές, αλλά και διαφορετικές πτυχές στην προσέγγισή τους.

Και τα δύο δικαστήρια έχουν ως αποστολή την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την εξέταση περιπτώσεων που αφορούν πιθανές παραβιάσεις αυτών των δικαιωμάτων. Αξιολογείται η συμμόρφωση των κρατών και των οργανώσεων προς τις αποφάσεις και τις προδιαγραφές των δικαστηρίων. Επίσης, τα δύο δικαστήρια δέχονται ατομικές προσφυγές από φυσικά και νομικά πρόσωπα που ισχυρίζονται παραβίαση των δικαιωμάτων τους. Περαιτέρω αξιολογείται τόσο από το ΕΔΔΑ, όσο και από το ΔΕΕ η διαφάνεια των δικαστικών διαδικασιών και η δυνατότητα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ενώ εκτιμάται η ευθύνη των ενεχόμενων φορέων για τυχόν παραβιάσεις. Συνοψίζοντας, ενώ και τα δύο δικαστήρια συνεισφέρουν στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η διαφορετική τους αρμοδιότητα και εστίαση οδηγούν σε διαφορετικές πρακτικές και προσεγγίσεις όσον αφορά τις μαζικές παρακολουθήσεις.

Τις τελευταίες δεκαετίες τα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια, το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ, διαμόρφωσαν μία σταθερή προοδευτική προσέγγιση αναφορικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής⁹⁴.

⁹⁴ Rusinova V., ό.π.

Το αντικείμενο των υποθέσεων που κλήθηκαν να εξετάσουν τα δικαστήρια αφορούσε, παρά την ποικιλία του περιεχομένου τους, την αμφισβήτηση ευρωπαϊκών και εθνικών κανονιστικών πλαισίων που ρυθμίζουν τη μαζική παρακολούθηση και την πρόσβαση των υπηρεσιών ασφαλείας σε δεδομένα ηλεκτρονικών επικοινωνιών με σκοπό την πρόληψη, την ανίχνευση, την διερεύνηση και τη δίωξη σοβαρών εγκλημάτων και δη την καταπολέμηση της τρομοκρατίας⁹⁵.

Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι οι παρακολουθήσεις αυτές συμβάλλουν στη διασφάλιση της νομικής ενοποίησης και του σεβασμού προς τις αξίες και τα πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επιπλέον, προάγουν την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τα ευρωπαϊκά δικαστήρια και την ανάπτυξη μιας δίκαιης και ισότιμης κοινωνίας.

Τα δύο δικαστήρια, παρά την ύπαρξη -αναπόφευκτα- ορισμένων μεθοδολογικών διαφορών, χειρίστηκαν τις υποθέσεις που τέθηκαν ενώπιόν τους κατά τρόπο παρόμοιο παραπέμποντας συχνά το ένα στη νομολογία του άλλου⁹⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανέπτυξαν τις ίδιες απαιτήσεις σχετικά με την ποιότητα των εθνικών κανονιστικών πλαισίων για τις μαζικές παρακολουθήσεις.

Το ΕΔΔΑ είναι ανεξάρτητο και αναλαμβάνει υποθέσεις που αφορούν την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Αντίθετα, το ΔΕΕ ανήκει στο δικαστικό σύστημα της ΕΕ και ασχολείται με υποθέσεις που αφορούν την ερμηνεία και εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου και των συνθηκών της ΕΕ. Συνεπώς, οι παρακολουθήσεις που αφορούν την επίβλεψη μαζικών παρακολουθήσεων μπορεί να διαφέρουν ως προς το είδος του νομικού πλαισίου που εφαρμόζεται.

Οι υποθέσεις που αφορούν το ΔΕΕ συνήθως εστιάζουν στην προστασία των δεδηλωμένων προσώπων σε σχέση με την επεξεργασία των προσωπικών τους δεδομένων, ενώ οι

⁹⁵ Vogiatzoglou P. (2019) 'Mass Surveillance, Predictive Policing and the Implementation of the CJEU and ECtHR Requirement of Objectivity', ό.π.

⁹⁶ Fiedorowicz M. (2019) 'Overview of European State-Sanctioned Mass Surveillance Law'. University of Chicago Law School. International Immersion Program 2019

υποθέσεις του ΕΔΔΑ μπορεί να καλύπτουν πιο ευρύ φάσμα πτυχών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει σημαντική επίδραση στη νομοθεσία και την πρακτική των κρατών-μελών, ενώ η νομολογία του ΔΕΕ επηρεάζει τη νομοθεσία και την πρακτική σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών-μελών της.

Συνολικά, και τα δύο δικαστήρια έχουν σημαντικό ρόλο στη διασφάλιση της νομικής προστασίας και της δικαιοσύνης στην Ευρώπη, αλλά ασχολούνται με διαφορετικούς τομείς και έχουν διαφορετικές διαδικασίες και αρμοδιότητες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ ασκούν σημαντική επιρροή στην προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας εντός του νομικού πλαισίου της ΕΕ. Το ΕΔΔΑ ερμηνεύει τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται βάσει της Ε.Σ.Δ.Α., συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή βάσει του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α.. Αρκετές αποφάσεις ορόσημα έχουν διαμορφώσει το νομικό τοπίο και έχουν δημιουργήσει σημαντικά προηγούμενα. Όπως αναφέρθηκε αν και η προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών δεν περιλαμβάνεται ρητά στη γραμματική διατύπωση του άρθρου, κατά πάγια νομολογία, το τηλεπικοινωνιακό απόρρητο θεωρείται πτυχή της ιδιωτικότητας. Αντίστοιχες σκέψεις μπορεί να βρει κανείς και στην νομολογία του ΔΕΕ το οποίο εγγυάται την προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας σύμφωνα με τα άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ.

Η δομημένη φύση των μεταδεδομένων επικοινωνίας καθιστά ιδιαίτερα εύκολη την επεξεργασία τους, ενώ η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η ψηφιακή εξόρυξη δεδομένων μέσω εξελιγμένων υπολογιστικών προγραμμάτων και η δυνατότητα συλλογής, αποθήκευσης κι επεξεργασίας τεράστιου όγκου δεδομένων προσωπικών επικοινωνιών, έχουν μεταβάλει άρδην την αξία και του ρόλου τους στην ψηφιακή πραγματικότητα. Τα μεταδεδομένα επικοινωνίας είναι σε θέση να αποκαλύψουν σημαντικές πληροφορίες για τα άτομα και τις ομάδες, ιδιαίτερα όταν συλλέγονται σε μεγάλες ποσότητες σε ολόκληρο τον πληθυσμό. Ιδιαίτερα η εκτεταμένη χρήση των νέων τεχνολογιών σε κάθε πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας σε παγκόσμιο επίπεδο έχει ως επακόλουθο την μαζική παραγωγή μεταδεδομένων, με την αξιοποίηση των οποίων είτε από κρατικούς φορείς είτε από ιδιώτες να καθίσταται δυνατή η εξόρυξη μοτίβων συμπεριφοράς των ατόμων αλλά και ολόκληρου του πληθυσμού, καθώς και η δημιουργία των ψηφιακών προφίλ των ατόμων αποκαλύπτοντας στοιχεία για τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, τα κοινωνικά και πολιτικά τους φρονήματα, τις προσωπικές ή τις θρησκευτικές τους προτιμήσεις. Αυτή η διείδυση σε τόσο ουσιαστικές και ευαίσθητες πληροφορίες της ιδιωτικής ζωής των προσώπων θέτει πολλά ερωτήματα, ακόμα δε περισσότερες και μεγαλύτερες ανησυχίες για το σεβασμό της ιδιωτικότητας και της ελεύθερης επικοινωνίας των προσώπων. Η ύπαρξη εξαιρέσεων εντός των νομικών πλαισίων, ιδίως εκείνων που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια και τα ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα, υπογραμμίζει την εγγενή ένταση μεταξύ των δικαιωμάτων της ιδιωτικής ζωής και των νόμιμων συμφερόντων.

Αν και είναι απαραίτητο να διασφαλιστεί η ιδιωτική ζωή των ατόμων, είναι εξίσου σημαντικό να αντιμετωπιστούν οι ανησυχίες που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια και τη διερεύνηση σοβαρών εγκλημάτων. Η επίτευξη ισορροπίας μεταξύ αυτών των ανταγωνιστικών συμφερόντων είναι ζωτικής σημασίας για να διασφαλιστεί ότι οι παραβιάσεις της ιδιωτικής ζωής είναι δικαιολογημένες, αναλογικές και υπόκεινται σε κατάλληλες διασφαλίσεις. Αυτή η λεπτή ισορροπία είναι ο ακρογωνιαίος λίθος ενός δίκαιου νομικού συστήματος που σέβεται τόσο τα ατομικά δικαιώματα όσο και τις κοινωνικές ανάγκες. Υπό τις συνθήκες αυτές σε διεθνές επίπεδο, ο ρόλος ενός ισχυρού νομικού πλαισίου και των αρχών που διασφαλίζουν το απόρρητο της επικοινωνίας παραμένει εξαιρετικά σημαντικός. Είναι αναγκαίο να αναγνωρίσουμε ότι η ταχεία πρόοδος της τεχνολογίας και η εμφάνιση νέων μορφών επικοινωνίας παρουσιάζουν συνεχείς προκλήσεις που απαιτούν συνεχή αξιολόγηση και προσαρμογή των νομικών πλαισίων. Το νομικό τοπίο πρέπει να συνεχίσει να ανταποκρίνεται σε αυτές τις αλλαγές για την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων απορρήτου της επικοινωνίας.

Σε μια εποχή έντονης ανησυχίας εξαιτίας των τρομοκρατικών επιθέσεων που, ξεκινώντας από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, έπληξαν και εξακολουθούν να στοχοποιούν τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, τα Κράτη θέτουν ως πρωταρχικό σκοπό τη βελτίωση της επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας για να διαφυλάξουν την εθνική τους ασφάλεια. Είναι γεγονός, αναγνωρισμένο από το Δικαστήριο, ότι οι σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες απειλούνται σοβαρά από τις εξελιγμένες μορφές κατασκοπίας και τρομοκρατίας⁹⁷. Πολύτιμο εργαλείο για την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους θεωρείται η μυστική παρακολούθηση των επικοινωνιών, και το Δικαστήριο δέχεται ότι απαιτείται τα Κράτη να μπορούν να διατάξουν αυτό το μέτρο εντός ποινικού πλαισίου σύμφωνου προς τον νόμο, εφόσον είναι αναγκαίο για την διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας και την πρόληψη της αταξίας και της εγκληματικότητας⁹⁸. Πρόκειται

⁹⁷ «In its first judgment concerning secret surveillance, *Klass and Others v. Germany*, § 48, the Court stated, in particular: “Democratic societies nowadays find themselves threatened by highly sophisticated forms of espionage and by terrorism...», Guide on Article 8 of the Convention, pg. 143.

⁹⁸ «The Court has therefore to accept that the existence of some legislation granting powers of secret surveillance over the mail, post and telecommunications is, under exceptional conditions, necessary in a democratic society in the interests of national security and/or for the prevention of disorder or crime. », Guide on Article 8 of the Convention, pg. 143.

για επέμβαση στο δικαίωμα της προστασίας του ιδιωτικού βίου όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, η οποία, για να θεωρηθεί νόμιμη, οφείλει να πληροί τις προϋποθέσεις που θέτει η διάταξη της δεύτερης παραγράφου του άρθρου. Το ΕΔΔΑ έχοντας προβεί σε ερμηνεία των προϋποθέσεων αυτών, διαμόρφωσε στη νομολογία του μία σειρά κριτηρίων σχετικά με την ποιότητα των εθνικών ρυθμίσεων προκειμένου να εξετάζεται κάθε φορά η συμβατότητα ή απόκλισή τους από τις απαιτήσεις της ΕΣΔΑ⁹⁹.

Η ανάγκη για επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα, ειδικά όταν πρόκειται για ζητήματα εθνικής ασφαλείας, όπου το διακύβευμα είναι ύψιστης σημασίας και το περιθώριο αποτυχίας σχεδόν μηδενικό, ερμηνεύει, κατ' αρχάς, την ανοχή του νόμου στις εκτεταμένες χωρικές άρσεις. Παρ' όλα αυτά, η προφανής δυσαναλογία των άρσεων για λόγους εθνικής ασφαλείας προβληματίζει σοβαρά. Στο σημείο αυτό, έγκειται η ανάγκη διαρκούς επαγρύπνησης του κράτους δικαίου και η προσήλωση στα κριτήρια του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του ΔΕΕ. Όπερ, τόσο οι υπηρεσίες πληροφοριών και ασφαλείας που αιτούνται την άρση όσο και οι δικαστικές αρχές που τη χορηγούν, καθώς επίσης και η ανεξάρτητη αρχή στην οποία διαβιβάζονται οι σχετικές διατάξεις, οφείλουν να πιστοποιούν με πληρότητα και επιστημονική ακρίβεια την εξαιρετικότητα της συνθήκης που υπαγορεύει τη λήψη του οριακού μέτρου των διευρυνμένων παρακολουθήσεων. Κάθε διαφορετική προσέγγιση είναι θεσμικά ελλειμματική για τη δημοκρατική πολιτεία. Και, τελικώς, είναι προφανές ότι η αριότητα της διαδικασίας ανάγεται ευθέως στην ποιότητα καθαυτή του κράτους δικαίου και στην ακεραιότητα των θεσμών του. Επομένως, ο σκοπός της διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας, όσο θεμελιώδης κι αν είναι, δεν μπορεί να αποτελέσει πανάκεια που δικαιολογεί τον περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ, οδηγώντας τελικά στην υπονόμευση του δημοκρατικού πολιτεύματος.

⁹⁹ Παπανικολάου Αικατερίνα, *ό.π.*, σ. 7.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ξένη Βιβλιογραφία

Άρθρα

- Cocito C. (2024) 'Glukhin v. Russia: Facial Recognition Considered Highly Intrusive but not Inconsistent with Fundamental Rights'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2024/01/09/glukhin-v-russia-facial-recognition-is-a-highly-intrusive-technology-but-the-court-abstains-from-considering-a-potential-inconsistency-with-fundamental-rights/> [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024].
- Dimitrova D. (2022) 'Ekimdzhev and Others v. Bulgaria: Secret Surveillance and Electronic Communications Surveillance Only with Adequate Safeguards, or Nothing New Under the Sun'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2022/03/02/ekimdzhev-and-others-v-bulgaria-nothing-new-under-the-sun/> [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024].
- Lynskey O. (2017) 'Tele2 Sverige AB and Watson et al: Continuity and Radical Change'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2017/01/12/tele2-sverige-ab-and-watson-et-al-continuity-and-radical-change/> [τελευταία πρόσβαση 12 Ιανουαρίου 2024].
- Hert P.D. and Bocos P.C. (2015) 'Case of Roman Zakharov v. Russia: The Strasbourg follow up to the Luxembourg Court's Schrems judgment'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2015/12/23/case-of-roman-zakharov-v-russia-the-strasbourg-follow-up-to-the-luxembourg-courts-schrems-judgment/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024].
- Peers S. (2014). 'The data retention judgment: The CJEU prohibits mass surveillance'. *EU Law Analysis*. [online] Διαθέσιμο σε: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2014/04/the-data-retention-judgment-cjeu.html> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2024].

Δημοσιεύσεις (papers)

Fiedorowicz M. (2019) 'Overview of European State-Sanctioned Mass Surveillance Law'. *University of Chicago Law School. International Immersion Program 2019.*

Laudrain, A. (2019) 'SMART-CITY TECHNOLOGIES, GOVERNMENT SURVEILLANCE & PRIVACY: Assessing the potential for chilling effects and existing safeguards in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms'. *Leiden Law School, Grotius Centre for International Legal Studies. Working Paper Series. V.3.0.* Διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3437216> [τελευταία πρόσβαση 14/1/2024].

Rusinova V. (2019). 'A EUROPEAN PERSPECTIVE ON PRIVACY AND MASS SURVEILLANCE AT THE CROSSROADS' *NATIONAL RESEARCH UNIVERSITY HIGHER SCHOOL OF ECONOMICS*. Research Paper No. WP BRP 87/LAW/2019. Διαθέσιμο στο: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3347711 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2024].

Vogiatzoglou P. (2019) 'Mass Surveillance, Predictive Policing and the Implementation of the CJEU and ECtHR Requirement of Objectivity'. *European Journal of Law and Technology*, Vol 10, Issue 1, 2019.

Salamanca, E., (2014). 'RESPECT FOR PRIVACY AND PERSONAL DATA PROTECTION IN THE CONTEXT OF MASS SURVEILLANCE OF COMMUNICATION'. *Journal of the Spanish Institute for Strategic Studies*, N. 4/2014. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/349312596_Respect_for_privacy_and_personal_data_protection_in_the_context_of_mass_surveillance_of_communication_Revista_del_Instituto_Espanol_de_Estudios_Estrategicos [τελευταία πρόσβαση 15 Φεβρουαρίου 2024].

Δημοσιεύσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence.*

Στρασβούργο: EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. Διαθέσιμο στο: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024].

Ιστοσελίδες (websites/blogs)

Global Freedom of Expression. Weber and Saravia v. Germany. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/weber-saravia-v-germany/> [τελευταία πρόσβαση 13 Φεβρουαρίου 2024].

Global Freedom of Expression. Big Brother Watch and Others v. United Kingdom. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/big-brother-watch-v-united-kingdom/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024].

Global Freedom of Expression. Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and Others v. the Netherlands. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/telegraaf-media-nederland-landelijke-media-v-the-netherlands/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024].

Global Freedom of Expression. Centrum för rättvisa v. Sweden. [online] Διαθέσιμο στο: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/centrum-rattvisa-v-sweden/> [τελευταία πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2024].

Brill. Liberty and Others v. United Kingdom. [online] Διαθέσιμο στο: <https://brill.com/> [τελευταία πρόσβαση 13 Ιανουαρίου 2024].

Νομολογία ΕΔΔΑ

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Glukhin v. Russia* (Application no. 11519/20). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-14142%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria* (Application no. 70078/12). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-214673%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom [GC]* (Applications nos. 58170/13, 62322/14 and 24960/15). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-210077%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Centrum för rättvisa v. Sweden* (Applications no.35252/08.). Διαθέσιμη στο:

<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-210078%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* (Application no. 47143/06).

Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159324%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and Others v. the Netherlands*, (Application no. 39315/06). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-114439%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Kennedy v. UK*. Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-98473> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Liberty and Others v. United Kingdom*. Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-87207> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Weber and Saravia v. Germany* (Application no. 54934/00). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76586%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Klass and Others v. Germany* (Application no. 5029/71). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57510%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2024].

B. Ελληνική Βιβλιογραφία

Άρθρα

‘ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021’ με σχόλιο Α. Κουσουνή. Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ), τ.1/2021 – Έτος 18ο, σ. 106-118.

‘ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016’ με σχόλιο Γ. Τσόλια. Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ), τ.1/2017 – Έτος 14ο, σ. 161-184.

Μπαντή-Μαρκούτη, Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α. (2015). 'Μεταδεδομένα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες: η κατάργηση της Οδηγίας 2006/24 και η USA Freedom Act

2015'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.3/2015 – Έτος 12ο, σ. 335-348.

Τάσσης Σ. (2014). 'ΔΕΕ - δύο θεμελιώδεις αποφάσεις για τα προσωπικά μας δεδομένα και τα ηλεκτρονικά δίκτυα: Απόφαση C-131/12 (Google) και συνεκδικαζόμενες C- 293/12 και C-594/12 (νομιμότητα υποχρεωτικής διατήρησης τηλεπικοινωνιακών δεδομένων)'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ. 3/2014 – Έτος 11ο, σελ. 359-364.

Βιβλία

Σαρμάς Ι., Κοντιάδης Ξ. και Ανθόπουλος Χ. (2021) *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ.

Ιγγλεζάκης, Ι. (2021) *Δίκαιο Πληροφορικής (Δ' Έκδοση)*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ.

Σαχπεκίδου, Ε. (2020) *Κατ' άρθρον ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ακτύπης Σ., Βογιατζής Π., Καραβίας Μ., Καστανάς Η., Κωστοπούλου Μ., Μίχα Ε., Μπολάνη Λ., Σανσονέτης Ν., Σταυρινάκη Τ., Τρεκλή Σ. και Τσίρλη Μ. (2017) *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.

Βλαχόπουλος, Σ. (2017) *Θεμελιώδη δικαιώματα*. Έκδοση 2η. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.

Περάκης, Μ. (2015) *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.

Δημοσιεύσεις

Παπανικολάου, Α. (2020) 'Περιορισμοί στο δικαίωμα της ελεύθερης, απόρρητης επικοινωνίας: επίκαιρες σκέψεις για ένα διαχρονικό δίλημμα'. [online] Διαθέσιμο στο:

<https://www.constitutionalism.gr/2020-07-papanikolaou-aporito-epikinonias/>
[τελευταία πρόσβαση 16 Ιανουαρίου 2024].

Δημοσιεύσεις Ευρωπαϊκής Ένωσης

Court of Justice of the European Union (2020) *PRESS RELEASE No 123/20*. Luxembourg, Court of Justice of the European Union. Διαθέσιμο στο:

https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7052/el/?annee=2020 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2024].

Ιστοσελίδες

Λαχανά, Κ.-Χ. (2014) «Παρατηρήσεις στη Δ.Ε.Ε., συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-293/12 (Digital Rights Ireland Ltd.) και C-594/12 (Seitlinger κλπ.), Απόφαση της 8ης Απριλίου 2014», *Constitutionalism – Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης*. Διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/c-29312-digital-rights/> [τελευταία πρόσβαση 17 Ιανουαρίου 2024].

Νομοθετήματα

Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Νομολογία ΔΕΕ

ΔΕΕ C-746/18 (2.3.2021): H.K. *Prokuratuur (Conditions d'accès aux données relatives aux communications électroniques)*. Διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=238381&pageIndex=0&>

doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=151290 [τελευταία πρόσβαση 5 Μαρτίου 2024].

ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18 (6.10.2020): *La Quadrature du Net* κ.λπ. κατά *Premier minister* κ.λπ. Διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=232084&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=150826> [τελευταία πρόσβαση 5 Μαρτίου 2024].

ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15 (21.12.2016): Συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Tele2 Sverige AB* κατά *Post-och telestyrelsen* και *Secretary of State for the Home Department* κατά *Tom Watson, Peter Brice, Geoffrey Lewis*. Διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=186492&doclang=EL> [τελευταία πρόσβαση 5 Μαρτίου 2024].

ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12 (8.4.2014): Συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Digital Rights Ireland Ltd* κατά *Minister for Communications, Marine and Natural Resources* κ.λπ. και *Kärntner Landesregierung* κ.λπ. Διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=150642&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=150374> [τελευταία πρόσβαση 5 Μαρτίου 2024].

Οδηγίες – Κανονισμοί

Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27^{ης} Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων).

Πρόταση Κανονισμού για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ (κανονισμός για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες).

Οδηγία 2002/58/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες).

Οδηγία 2006/24/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2006, για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/EK.